

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI
AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT UNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

LİSANS BİTİRME TEZİ

Hazırlayan

Ferid Eliyev

1317.0244

BAKÜ-2017

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI
AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT UNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

LİSANS BİTİRME TEZİ
AZERBAYCAN EKONOMİSİNDE TARIMIN YERİ

Tez Danışmanı

Hazırlayan

Ferid Eliyev

1317.0244

BAKÜ-2017

ÖZET

Bu çalışma Azerbaycan ekonomisinde tarımın sahip olduğu önemi vurgulamaktadır. Geçmişten günümüze kadar ister tarımın sahip olduğu önem açısından, isterse de ekonominin genel anlamı açısından köklü değişiklikler yaşanmıştır. Çar Rusyası tarafından işgal edilen Azerbaycan toprakları onların kurdukları feodalite sistem doğrultusunda kullanılmış, sanayileşmenin getirdiği taleplere uymak için farklı dönemlerde idari yapıda revizeler edilmiş ve kendi amaçları doğrultusunda Çar Rusyasının hizmetinde olmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti kurulan zaman Çar Rusyasından farklı laik ve demokratik bir sistem kurulduğundan, toprak mülklerinin idari yapısında iyi yönde büyük gelişmeler yaşanmıştır. Ne yazık ki, kurulan bu hükümetin ömrü o kadar uzun olmamıştır.

Sovyetler Birliği döneminde merkezi yapının hırslı amaçları doğrultusunda Azerbaycanın ister yeraltı veya yerüstü servetleri olsun, ister tarıma yararlı toprakları olsun yıpranırcaasına kullanılmıştır. Merkezden verilen planları gereğinden fazla yerine getirmek için kollektifler arasında rekabet tarıma yararlı toprakların erozyona uğramasına neden olmuştur. Bütün bu çabalara rağmen, Azerbaycan tarımı diğer Sovyetler Birliği ülkeleriyle kıyaslandığında hayli gerideydi.

Sovyetlerin dağılması geriye savaş gibi yıpranmış topraklar, tarıma yararsız alanların çoğalması gibi sürprizler bıraktı. Sovyetler döneminde kurulan drenajların çok eski olması ve kullanım için yararsız durumu tarımın gelişmesini engelleyen en önemli faktörlerdendir. Bunun yanı sıra mevcut yolsuzluk olaylarını da bu

nedenler arasında sıralamak mümkündür. Bütün bunlara rağmen vurgulamak gerekir ki, tarım petrol sanayisinden sonra ülkenin en büyük ikinci ekonomik alanı olma konumunu korumaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA TARIM

1.1. Dünya Tarımının Geçmişine Kısa Bakış.....	2
1.2. Dünya Ekonomisinde Tarımın Yeri ve Önemi.....	5
1.3. Dünya Tarımının Mevcut Durumu.....	12
1.4. Dünya Tarımının Mevcut Sorunları.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN TARIMININ GELİŞİMİNDE BAŞLICA AŞAMA

2.1. 1920 Öncesi Azerbaycan Tarımı.....	18
2.2. Sovyet Döneminde Azerbaycan Tarımı.....	20
2.3. Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan Tarımı	24

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN TARIMININ BAŞLICA ALANLARI

3.1. Azerbaycanda Bitkiçilik.....	28
3.1.1. Bitkiçiliyin Mevcut Durumu.....	28
3.1.2. Bitkiçiliyin Bölgeler üzre Dağılımı.....	30
3.1.3. Azerbaycanda Bitkiçiliyin Başlıca Sorunları.....	33
3.2. AZERBAYCANDA HAYVANCILIK.....	36

3.2.1. Hayvancılığın Mevcut Durumu.....	36
3.2.2. Hayvancılığın Bölgeler Üzre Dağılımı.....	38
3.2.3. Azerbaycanda Hayvancılığın Başlıca Sorunları.....	39

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCANDA TARIMIN BAÇLİCA SORUNLARI

4.1. Gübre Sorunu.....	42
4.2. Toprak Sorunu.....	43
4.3. Su Sorunu.....	45
4.4. Teknik Araçlar.....	48
SONUÇ.....	50
KAYNAKÇA.....	52

KISALTMALAR

GSYİH:	Gayri Safi Yurt İçi Hasilat
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
MDG:	Binyıl Kalkınma Hedefine
GSMH:	Gayri Safi Milli Hasilat
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AB:	Avrupa Birliği
AZN:	Azərbaycan Manatı
KTN:	Kənd təsərrüfatı Nazirliyi (Tarım Bakanlığı)
a.g.e:	Adı Geçen Eser
a.g.t:	Adı Geçen Tez
a.g.m:	Adı Geçen Makal

GİRİŞ

Azerbaycan zengin yeraltı ve yerüstü servetlere sahip bir ülkedir. Bu olanaklar doğrultusunda tarım petrol ve gazdan sonra ülkenin ikinci en büyük ekonomik alanı olmaktadır. Geçmişten günümüze Azerbaycan dünyaya ihraç etdiği tarım ürünleri ve hammaddelele tanınmıştır. Geçmişte İpek Yolu üzerinde yerleşmenin sağladığı avantajla bu alanda hızlı gelişme göstermiştir. Toprakların verimli olması insanların daha çok ürün elde etmesine neden olmuştur.

19. yüzyılda petrol kuyularının bulunması ve onun Azerbaycana getirdiği popülerlik sayesinde diğer alanlarda da bir canlanmaya neden olmuştur. Petrol zengini milyonerler petrolden kazandığı paraların bir kısmını tarım ve diğer alanların gelişmesi için yatırmıştır. Bu insanların başında Hacı Zeynalabidin Tagiyev geliyordu. O tarım ve diğer alanların

Sovyetlerin gelmesiyle birlikte büyük toprak sahiplerinin ellerinde bulundurduğu topraklar ve mülkleri kendilerinden zorla alınmış ve kollektif birimler kurulmuştur. Toprakların bu dönemde merkezin çıkardığı hırslı planlar doğrultusunda aşırı derecede kullanılması onların kötü bir biçimde yıpranmasına neden olmuştur. Azerbaycan bu dönemde Sovyetlerin ekonomisine büyük katkıda bulunsada Sovyetler tarafından beklenen takdiri alamamıştır.

Yıpranmış topraklar bağımsızlıktan sonra tarımın gelişmesi için en büyük engeller yaratan sebeplerden biri olmuştur. Sovyetlerden kalma ekipmanların çok eski ve çalışmaz durumda olması toprakları temizlemeye engel olmuş ve sonuçta tarımın hızlı gelişimi sağlanamamıştır. Tüm bunlara rağmen tarım Azerbaycan ekonomisinde önemli konumunu korumaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA TARIM

1.1. Dünya Tarımının Geçmişine Kısa Bakış

Ekonomi politikalarında hedeflere ulaşılabilmesinin başlıca şartı, kullanılacak araçların doğru belirlenmesidir. Bunun için de ekonominin geçmiş dönem dinamiklerinin ve mevcut durumunun iyi analiz edilmesi gerekmektedir.¹ Değişim dışarıdan gelir. Hiçbir şey değişmiyor. Her iki klişe de “doğru” dur. Yapılar, nispeten uzun bir süre boyunca istikrarlı bir şekilde var olan insan ilişkilerinin mercan resifidir. Ancak yapılar da doğar, gelişir ve ölürler.

Toplumsal değişime ilişkin çalışmayı toplumsal bilimin bütünlüğü ile eşanlamlı bir terim olarak kullanmadığımız sürece, anlamı en dayanıklı olan bu fenomendeki değişikliklerin incelenmesi ile sınırlandırılmalıdır - dayanıklılığın tabiatı da tabii ki tarihsel zaman ve mekan üzerinde değişime tabidir.

Dünya sosyal biliminin en büyük iddialarından biri, insanlık tarihinde çok büyük havza bulunduğudur. Böyle genel kabul gören bir havza olsa da, ancak biri sadece azınlık bir toplumsal bilim adamı tarafından incelendiğinde, neolitik veya tarımsal devrim olarak adlandırılan şeydir.²

¹ Güven Delice, “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: 85 Yıllık Bir Geçmişin İzlerinden Tarihe Kayıt Düşmek”, JEBPIR, Cilt:1 Sayı:2, 2015, s. 23

² Immanuel Wallerstein, “The Modern World-System I: Capitalist Agriculture And The Origins Of The European World-Economy In The Sixteenth Century”, s. 3
https://books.google.az/books?hl=en&lr=&id=_sMhCkmEghsC&oi=fnd&pg=PP1&dq=History+of+World+Agriculture&ots=c3lmiO7rf1&sig=mLNf1IoNbzNT6TCv4lIef2JjIUg&redir_esc=y#v=onepage&q=History%20of%20World%20Agriculture&f=false Erişim tarihi (12.04.2017)

Doğadaki tüm hayvanlar, bitkiler ve insanlar bir dengeyi ürünler. Mitolojide bitkiler tanrıların insana verdiği en değerli armağan olarak ele alınmıştır. Tüm bitkiler insanın hizmetindedir ve insanın varoluşundan itibaren bitkilerle olan ilişkisi başlamıştır. İlk çağlardan kalan arkeolojik bulgulara göre insanlar, besin elde etmek ve sağlık sorunlarını gidermek için öncelikle bitkilerden faydalanmışlardır. Kuzey Irak'ta Şanidar Mağarası'nda 1957-1961 yılları arasında yapılan kazılarda bulunan Neandertal insan kalıntıları yanında mezarda bulunanlar, bitki-insan ilişkisinin başlangıcına ait ilk veri olarak kabul edilir. 60 bin yıl öncesinden günümüze gelen ve bir şamana ait olduğu düşünülen bu mezarda, civanperçemi, kanarya otu, mor sümbül, gül hatmi, peygamber çiçeği ve efedra gibi bitki türlerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Ölülerini gömmeye başlayan bir toplumda, ölen kişinin tekrar yaşama döndüğünde kullanacağı düşüncesiyle mezara konulduğu tahmin edilen bu bitkilerin, yeniler ve şifalı olanlar diye ayrılmaya başlandığının da bir göstergesi olabileceği düşünülmektedir. Çünkü bu bitki türleri günümüzde de özellikle tıbbi bitki olarak hala önemlidir.³

İnsanlığın hayatta kalması için tarım her zaman için kesinlikle gereklidir. Yüzyıllar boyunca insanlara yiyecek, giyecek ve ısıtma sağladı ve toplam aktif nüfusun çoğunu kullandı. Günümüzde, suni ve sentetik elyaf giyiyoruz ve kendimizi fosil yakıtlarla ısıttık, ancak birincil sektör ihtiyacımız olan tüm yiyecekleri tedarik ediyor.⁴

³ Emine Faydaoğlu, Metin Saip Sürücüoğlu, "Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Önemi", Kastamonu Üni., Orman Fakültesi Dergisi, 2011, 11 (1): 52 - 67, s. 53

⁴ Giovanni Federico, "Feeding The World: An Economic History Of Agriculture", 1800-2000, s. 1
https://books.google.az/books?hl=en&lr=&id=rCL_D_Nq_J8C&oi=fnd&pg=PR9&dq=History+of+

Çok sermaye ve az emek gücü kullanan "modern" tarım, gelişmiş ülkelerde zafer kazandı. Terfi harcanan milyarlarca dolara rağmen, gelişmekte olan ülkelerdeki sınırlı sektörlere nüfuz etmiş durumda. Bu ülkelerdeki köylülerin büyük çoğunluğu, devasa makineleri ve büyük miktarlarda gübreleri alabilmek için çok fakir. Afrika'daki çiftçilerin yaklaşık yüzde 80'i ve Latin Amerika ve Asya'da yüzde 40-60 arasında yalnızca manuel araçlar ile çalışmaya devam ederken, yüzde 15 ila 30'u hayvan çekimi kullanıyor ve yüzde 5'ten daha azı motorlu çekmeyi kullanıyor. Modern tarım bu nedenle dünyayı ele geçirmekten uzaktır. Diğer tarım biçimleri hâlâ ağırlık kazanmakta ve bunlar gelişmekte olan ülkelerdeki aktif nüfusun çoğunluğunu kullanmaya devam etmektedir.

Kuşkusuz, bu çiftçiler arasında en dezavantajlı olan ve en az üretken olan daima marjinalize olan, krize atılan ve daha güçlü çiftçilerin rekabetiyle yok edilenler. Ancak, kendilerini korumak ve gelişmek için araçlara sahip olanlar, şaşkın olmayan yaratıcılığın kanıtı olduğunu kanıtlar ve kendi yollarıyla gelişmeye devam eder. Gelişmekte olan ülkelerdeki tarımı geleneksel ve değişmez olarak düşünmek yanlış olur. Sürekli biçimde dönüşümlüdürler ve sürekli modernite yaratmaya katılırlar. Tarımsal gelişimi, bu tarım ürünlerinin modern olduğu söylenen tek, yani motorlu ve mercekli olanlarla saf ve basit olarak değiştirilmesi olarak düşünmek başka bir hatadır. Kuşkusuz, bu modern tarım daha da genişletilecek ve muazzam hizmet olacaktır. Ancak fosfat rezervlerinin büyük miktarda kullanıldığı muhtemel tükenmesi

nedeniyle, bunun hem tüm dünyaya, hem de uzun vadede yenilenebilir olabileceği sonucuna varmak zordur.⁵

Tarım ürünlerinin beslenme ihtiyacını karşılamadaki alternatifsizliği, gıdaların uzun süre dayanmaları için işlenmeleri, beslenme ihtiyacının karşılanmasında tüketicinin önüne gıdaların üretimden doğrudan değil de pazarlama kanallarından geçerek gelmesi, ticarete uluslararası bir meta haline dönüşmesi, gıda güvenliğinin gelişimi, ilaç, enerji, sanayi girdisi olarak kullanımı, ekolojik dengenin ve tarımsal kaynakların korunması, gen kaynaklarına sahip çıkılması gibi gelişmeler tarımı, stratejik öneme sahip bir sektör haline getirmiştir. Tarım, bir başına varlığıyla değer ifadesi olmayı aşmış, işlenerek katma değeri yükseltile ve uluslararası ticarete stratejik değeri olan bir unsur haline gelmiştir. Dolayısıyla doğayı koruyarak ekonomik ve herkesin ulaşabildiği ürünleri sağlamak ve sürdürülebilirlik için coğrafik özelliklerden kaynaklanan biyolojik çeşitlik gibi ülke zenginliklerinin korunması ve geliştirilmesi zorunludur.⁶

1.2. Dünya Ekonomisinde Tarımın Yeri ve Önemi

Merkez ülkelerdeki bilim adamları dünya nüfusunun 2050 yılında yaklaşık 11 milyar olacağını ve dünyadaki yoksulluğun giderek daha da artacağını ve bu durumun mevcut tarımsal üretimin arttırılmasına ilişkin

⁵ Marcel Mazoyer, Laurence Roudart, “ **A History Of World Agriculture: From The Neolithic Age to The Current Crisis**”, s. 20

https://books.google.az/books?hl=en&lr=&id=vt0VCgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA2&dq=History+of+World+Agriculture&ots=0STomFKdk9&sig=PeQy1MW1aDOo6N7rVgbtnK8SFgs&redir_esc=y#v=onepage&q=History%20of%20World%20Agriculture&f=false Erişim tarihi:(14.02.2017)

⁶ Özlem Yılmaz , Gülçin Elif Yücel, “**Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Türkiye’nin Tarımda Yaşadığı Dönüşüm**”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2017, C.22, S.1, s. 180

çalışmalara hız verildiğini belirtmişlerdir. Bu nedenle tarım alanlarında kullanılan genetiği değiştirilmiş ürünler özellikle dünyadaki açlık sorunu çözeceğini ön görülmektedir. Bu yüzden 1986-2005 yılları arasında Genetiği değiştirilmiş tarım ürünleri ile ilgili toplam 3.647 deneme yapılmıştır. Bu denemelerin %91'i gelişmiş ülkelerde, %9'u da gelişmekte olan ülkelerde yapılmıştır.

1995 yılında dünya genetiği değiştirilmiş tohum piyasası tahmini değeri 148 milyon dolar iken 2002 yılında 4,25 milyar dolar'a çıkmıştır. Dünya genetiği değiştirilmiş tohum piyasasının 2005 yılında 5 milyar Dolar ve 2010 yılında 10 milyar Dolar olacağı tahmin edilmektedir.⁷

Kırsal alanda gelişmişliğin arttırılabilmesi için, kırsal kesimde yaşamlarını sürdüren kişilerin hayat standartlarının yükseltilmesinin yanında, kırsal kesimdeki yapısal sorunların da giderilmesine gereksinim vardır. Gelişmiş ülkelerin birçoğu bu yapısal sorunları, 1950' li yıllarda gerek toprak reformu yasaları ile gerekse arazi toplulaştırma yasaları ile çözmüş ve kalanını da çözmeye devam etmektedirler. Bu ülkeler, tarımda yapısal sorunların başında yer alan mülkiyet ve altyapı sorunlarının çözümlenmesi yanında parsellerin parçalanmasına engel bir politika izleyerek işletme sürekliliğinin sağlanmasını amaçlamışlardır.⁸

Geçen bin yılda dünya nüfusu 22 kat arttı. Kişi başına gelir 13 kat arttı, dünya GSYİH'sı neredeyse 300 kat. Bu, dünya nüfusu yalnızca

⁷ Erkan Aktas, Globalisation, "**Powerty and Genetically Modified Agricultural Product**", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, 17200 Biga-Çanakkale, 2006, s.218

⁸ Müge Köseoğlu, Kemal Sulhi Gündoğdu, "**Arazi Toplulaştırma Planlama Çalışmalarında Uzaktan Algılama Tekniklerinden Yararlanma Olanaklar**", Ulud.Üniv.Zir.Fak. derg., 2004, Cilt:18, Sayı:1, s. 47

altıda bir büyüyen önceki binyılla keskin bir şekilde zıttı ve kişi başına düşen gelirden ilerleme yoktu.⁹ 2015 yılına kadar yoksulluğu yarıya indiren Binyıl Kalkınma Hedefine (MDG) ulaşmak, bu kişilerin gelirlerini artırmanın yollarını bulmayı gerektirir. Devlet bu tür bir gelir büyümesini desteklemek için ne yapabilir? Spesifik olarak tarımın yoksulluğun azaltılmasına katkısını daha iyi teşvik etmek için kalkınma işbirliğini, ticareti ve tarım politikasını nasıl iyileştirebiliriz?

Küresel olarak, yoksulluk yüzdesi (her ülkede değil, toplam yoksul insan sayısı) son otuz yıl boyunca istikrarlı bir şekilde düşüş göstermiş ve bir başarı büyük oranda ekonomik büyümeye yatırılmıştır. Ancak ekonomik büyümeye neden olan ve bugünkü amaçlarla daha fazla ilgili olan, tarımsal büyümeye neden olan nedir? Gerekli koşulların genel bir listesinde yaygın bir mutabakat vardır; örneğin, ulaşım, pazarlama ve işleme altyapısının iyi bir şekilde sağlandığı çıkış ve girdi pazarlarına erişim; ayrımcı olmayan vergi ve ticaret politikası; tarımsal araştırma ve genişletmede yüksek yatırım oranları; inisiyatifi teşvik eden mülkiyet hakları sistemi; tarım dışı büyüme yaratan istihdam; iyi çalışan kurumlar; iyi yönetim ve benzeri.

Tarihsel olarak, ekonomik gelişmede yoksulluğun azaltılmasında tarımın rolü olduğu gibi, ekonomistlerin ilgisini çeken birkaç konu vardı; bu da teorik ve ampirik çalışmaların muazzam bir literatürüne neden oldu. Bu literatürün çoğu ekonomilerin ekonomik faaliyetin esas olarak tarımdan kaynaklandığı en az gelişmiş olanlardan, sanayi ve hizmet sektörlerinin hakim olduğu yüksek gelirli ülkelere yapısal dönüşüm

⁹ Angus Maddison, “**The World Economy**” Volume 1: A Millennial Perspective Volume 2: Historical Statistics, s. 19

sürecine odaklanmaktadır. Tarımın bütün toplumlar için en hayati ekonomik faaliyet alanı olmasının iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, insanların en temel sorunu olan beslenme ihtiyacını doğrudan karşılayan sektör olması; ikincisi ise, çağımızda her toplum için zorunlu bir amaç haline gelen ekonomik kalkınmayı sürükleyici kaynakları sağlamasıdır. Diğer taraftan tarım sektörü, gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarına bağlı olarak en önemli döviz kaynağını oluşturması, gıda maddeleri ithaline gidebilecek dövizlerden tasarruf sağlaması, önemli bir istihdam alanı teşkil etmesi gibi sebeplerden dolayı hayati öneme sahip ekonomik bir sektördür.¹⁰

Tarım sektörü, çeşitli besin maddelerini üreten, bu maddeleri işleyerek besin maddelerini çeşitlendiren, bireylerin de bu maddelere olan ihtiyacını karşılayan dolayısı ile toplumların sağlığı ve kalkınması üzerinde önemli etkiye sahip bir sektördür. İnsanoğlunun hayatını devam ettirebilmesi için besin ihtiyacı vazgeçilmez bir unsurdur. Toplum sağlığı ve sosyo-ekonomik kalkınma, yeterli ve dengeli beslenme ile mümkündür. Bireylerin de yeterli ve dengeli beslenebilmesi için öncelikle istedikleri miktar ve türde besin maddelerini bulması, daha sonra ise bu maddeleri satın alabilecek bir gelire sahip olması gerekmektedir. Tarım sektörü, günümüze kadar ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişiminde çok önemli görevler üstlenmiş, gelecekte de bu görevleri üstlenmeye devam edeceği beklenmektedir. Tarım; ülke nüfusunun yaşamını sürdürebilmesi, milli gelire ve istihdama katkısı, diğer sektörlerle hammadde ve sermaye sağlaması, ihracata doğrudan ve

¹⁰ Cahit Aydemir, Murat Piçak, “Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri”, D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:10, 2008, s. 130

dolaylı olarak etkisi ve biyolojik çeşitlilik ile ekolojik dengeye olan katkısı nedeniyle tüm dünyada vazgeçilmez bir sektör niteliğindedir. Bu nedenle tarım sektörü, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla, toplumun bütün kesimlerini yakından ilgilendirmektedir.¹¹

Stratejik önemi nedeniyle tarım, her ülkede kendi ekonomik yapısına özgü bir tarım politikası ile desteklenen bir sektördür. Tarım sektörü, tarımsal üretim yapmanın yanı sıra diğer sektörlerle de katkı sağlaması açısından büyük önem taşımaktadır. İnsanların en önemli temel gereksinmelerinin karşılanmasını sağlayan tarım sektörü, her ülke için vazgeçilmez ve uzun vadeli planlarında önemle yer verdiği bir sektördür.¹² Tarımın GSMH'daki payında, alt sektörlerden bitkisel ürünlerin payı %57, hayvansal ürünlerin payı %34, su ürünlerinin payı %2,9, orman ürünlerinin payı %5,8'dir. Gelişmiş ülkelerde ortalama değerleriyle bu oranlar bitkisel üretimde % 30 hayvansal üretimde %70'tir. Tarımsal üretimde mutlak değerlerle artışlar ortaya çıkmasına rağmen, ticaret hadlerinin tarım ürünleri aleyhine işlemesi, tarım ürünleri talep esnekliğinin düşüklüğü ve diğer sektörlerde sağlanan daha hızlı gelişmeler, tarım sektörünün milli gelirdeki payını azaltmaktadır.

Tarımın milli gelir içindeki payı azalırken, nüfusun önemli bir kısmı geçimini tarımdan sağlamaya devam etmektedir. Tarımın ekonomik kalkınma üzerinde oynaması gereken rol yıllardır bilinmektedir.

¹¹ Zeki Doğan, Seçkin Arslan, Ayberk Nuri Berkman, “**Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış**”, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Yıl: Ocak 2015 Cilt-Sayı: 8 (1), s. 30

¹² Neslihan Yalçinkaya, M. Hakan Yalçinkaya, Coşkun Çilbant, “**Avrupa Birliği’ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları Ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi**”, Yönetim Ve Ekonomi Dergisi, Yıl:2006 Cilt:13 Sayı:2 s. 99

Çiftçinin üretimini ve gelirini arttırmak için tasarlanan yeni teknolojilerin benimsenmesi, ekonomik kalkınmanın hızlandırılması için bir araç olarak özel önem kazanmıştır. Bununla birlikte, üretimdeki artış sadece teknolojik yeniliklerle değil mevcut teknolojilerin kullanıldığı verimlilik ile de belirlenir. Üretimi teşvik etmek için etkinliğin potansiyel önemi, tarım üzerinde yoğunlaşmış çok sayıda çalışma yapmıştır.

1960'larda 'zayıf ama etkin hipotez', T, W tarafından geliştirildi. Schultz, köylü çiftçilerin tahsisatını veya fiyat verimliliğini test etmek için tasarlanmış çok sayıda ampirik çalışma üretti. 1970'lerin başında Lau ve Yotopoulos, ayırıcı ve teknik verimi ölçmek için iki karlı fonksiyon modeli geliştirdikleri iki önemli belge yayınladılar. Bu arada, ayrı bir etkinlik literatürü 1957'de Farrell tarafından yazılan bir seminal makaleye dayanılarak geliştirildi. Farrell'in orijinal çalışması, sınır metodolojisi olarak toplu olarak bilinen bir dizi ilişkili model ortaya çıkardı. 1980-2000 yılları arasında GSMH'da ortalama yıllık büyüme oranı %3,9, sanayide büyüme hızı %5,5 ve hizmetlerde büyüme oranı %4,6 oranlarında gelişme göstermiştir. Buna karşılık, nüfusun yılda %2'ler düzeyinde büyüme gösterdiği 1980-2000 döneminde, tarım sektöründeki yıllık ortalama büyüme oranı sadece %1,3 düzeyinde kalmıştır. Gelişmiş ülkelerde tarım kesiminde çalışanların toplam istihdama oranlarına bakıldığında, bunun ABD'de yalnızca %2,4, AB'de ise %4,2 olduğu görülmektedir. Dünyada nüfus artışına paralel olarak artan gıda ihtiyacı tarımsal ürün taleplerini de arttırmaktadır. 2025 yılında dünya nüfusunun 2000 yılına göre %35 oranında artarak 8.3 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Tarım sektörü doğa ile içiçe bir

sektördür. Doğal faktörlerin etkisi verimliliği doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla, çevrenin kirlenmesi, toprak ve su gibi tarım için oldukça önemli olan doğal kaynakların bileşimlerinin değişmesi, tarım ürünlerinin kalite ve miktarlarını olumsuz etkilemektedir. Hayvansal ve bitkisel üretim organik bir bütün olduğundan, sonuçta insanların en önemli protein veya besin kaynakları çevre kirliliğinden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedir. Ekonomik kalkınma düzeyinin hızı arttıkça, ülkelerin çevreye verdikleri zararlarda artı gözlenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme hızları düşük olduğundan (%4-5/yıl), teknolojik faktörler sabit kabul edilse bile, bu hızla çevresel etkiler ve zararlar artı göstermektedir. Ekonomik gelişme ise bazı değişimler getirmektedir. En önemli değişim, kişi başına gelirin artmasıdır ve bu gelir arttıkça, çevre kalitesinin iyileştirilebilmesi için fedakarlıkta bulunma isteklerinde de artı söz konusudur. Ekonomik büyümeye paralel olarak kullanılan teknolojilerin de gelişme göstermesi, tarım sektöründe verimlilik artışlarına neden olabilmektedir.

Küreselleşen dünya düzeninde tarım sektörü de bir değişim sürecine girmiş, ham maddesini tarımsal ürünlerin oluşturduğu gıda sanayinin, tüketicilerin kalite ve güven odaklı beklentilerine cevap verme çabası üreticilerin de sisteme dahil olmasını sağlamıştır. Üreticilerin, tarımsal girdi sağlama, teknik danışmanlık ve pazarda risk ve belirsizliği azaltma konularındaki beklentilerine cevap verecek özerk yapıda Örgütlerin kurulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Gelişmiş ülkelerin pek çoğunda; daha çok bir ürün veya ürün grubuna dayalı, ihtisaslaşma temelli, araştırma-geliştirme faaliyetleri yoğun, işleme endüstrisi ve pazar ile entegre olabilen ve dikey örgütlenmelerini tamamlayabilmiş, ulusal hatta

uluslararası tarım politikalarına yön verecek lobi faaliyetlerini yürüten, özerk yapılanmalar mevcuttur.¹³

1.3. Dünya Tarımının Mevcut Durumu

Bugün için dünya genelinde yaşanan en büyük sorunlardan birisi, doğal olan sınırlı kaynakların kirliliğe maruz kalmadan en uygun şekilde değerlendirilmesi ve artan dünya nüfusuna paralel olarak ortaya çıkan yeterli ve dengeli beslenme koşullarının oluşturulamamasıdır.

Yem bitkileri, hayvansal üretimin en önemli girdilerinden birini oluşturan yemi sağlamasının yanı sıra, toprakların fiziksel ve kimyasal özelliklerine, kendisini takip eden kültür bitkilerinin verim ve kalitesine olumlu etkilerde bulunmaktadır. Bununla birlikte ucuz bir kaynak olması, hayvanların mide mikro florası için gerekli besin maddelerini içermesi, mineral ve vitaminlerce zengin olması, hayvanların üreme gücünü artırması ve yüksek kalitede hayvansal ürün sağlaması bakımından hayvan beslemede önemlidir.¹⁴

İnsanoğlunun temel gıdasını oluşturan hayati maddeler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde nüfus artış hızının tersine bir seyir izleyerek her gün biraz daha azalmakta ve tüm dünyada sorun haline gelmeye devam etmektedir.

¹³ Betiil Sayin, Cengiz Sayin, “Türkiye’de Tarımsal Üretici Örgütlenmesi, Avrupa Birliği’ne Uyum Hazırlıkları ve Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu”, Türkiye VI Tarım Ekonomisi Kongresi 16-18 Eylül 2014, Tokat, s. 466

¹⁴ Alpaslan Kuşvuran, R. İrfan Nazlı, Veyis Tansi, “Türkiye’de ve Batı Karadeniz Bölgesi’nde Çayır-Mera Alanları, Hayvan Varlığı ve Yem Bitkileri Tarımının Bugünkü Durumu”, GOÜ, Ziraat Fakültesi Dergisi, 2011, Cilt:28, Sayı:2, ss. 21-22

2007 yılında Dünyada yaklaşık 1.5 milyar hektar olan tarım alanlarının, 696 milyon hektarında yani %47.00'ında tahıl ekilmekte ve 2.3 milyar ton üretim yapılmaktadır.

Yaşam ile özdeş olan “gıda” en eski çağlardan beri insanlığın en temel kaygı- korku kaynağı olmuştur. Gıda üretiminin doğal koşullara bağlı olması, insanların tam bir “gıda güvencesi” sağlamalarına engel olmuştur. Kıtılık ve açlık insanlığın peşini hiç bırakmamıştır. Bunun için insanlık tarihi, gıdanın kendisini ya da gıda kaynağı verimli toprakları ele geçirmek için yapılan kanlı isyan ve savaşlarla doludur.

Yoksulları daha iyi besleyecek ve acı çekenlerin sayısını azaltmak için yeterli miktarda gıda üretmek ve geliştirmekte olan dünyada yeterli gelir elde etmek büyük bir mücadele olacaktır. 2025 yılında 7,8 milyona yükselecek ve özellikle geliştirmekte olan ülkelerde, nüfus artışının% 80'den fazlasının gerçekleşmesi beklenildiği dünya gıda güvenliği üzerinde daha da büyük bir baskı oluşturan küresel bir nüfus ile bu zorluk yoğunlaşacak gibi görünüyor. Sulanan tarım, 1960'lardan bu yana ulusal ve dünya gıda kaynaklarının genişletilmesine önemli katkıda bulunmuştur ve artan dünya nüfusunun beslenmesinde önemli bir rol oynaması beklenmektedir. Bununla birlikte, sulama, küresel ve kalkınmakta olan ülke su çekimlerinin% 90'ının% 72'sini oluşturmaktadır; Ve sulama için su mevcudiyeti, endüstri ve hanelerde hızla artan tarım dışı su kullanımının yanısıra çevresel amaçlar için birçok bölgede azaltılmalıdır. Sulama suyu talebi artmakta ve su kullanım sektörlerinde rekabetin artmasıyla dünya artık daha az yiyeceklerle daha fazla gıda üretmek konusunda bir meydan okumayla

karşı karşıyadır. Bu amaç, ancak su tasarrufu ve tarımda daha verimli su kullanımı için uygun stratejiler bulunması durumunda gerçekçi olacaktır.

20. yüzyılda özellikle tarımsal alanda, bilimsel araştırmaya kamunun önemli ölçüde yatırım yapması, sanayileşmiş ülkelerde tarımsal verim ve ürün artışları sonucunu doğurmuştur. Ancak zamanla gıda ürünlerinde ortaya çıkan menfi değişimler ve bu durumu tespit eden çalışmalar, tüm toplumlarda tarımsal üretime farklı bir bakışı ve beklentiyi beraberinde getirmiştir. Özellikle gelişmiş ve zengin ülke toplumları, tükettikleri ürünlerin niteliği konusunda gösterdikleri özen ve hassasiyete paralel olarak, daha fazla bedel ödemek pahasına daha doğal ve sağlıklı ürünler talep etmeye başlamışlardır. Tarımsal ürün talebindeki bu davranış değişikliği, üreticiler açısından doğayla uyumlu, belki daha az ama aynı zamanda kâr beklentisini de optimize eden bir üretim alanı yaratmıştır

Tarım, insan beslenmesinde gereksinim duyulan temel ürünlerin üretildiği alandır. Bu nedenle tarımsal araştırmaların büyük bir kısmı üretimin artırılma çabaları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Kıt kaynaklarla sonsuz ihtiyaçların karşılanmasının gerekliliği, acımasız bir rekabet ortamı yaratmış ve bundan dolayı da kapitalist tüketim ekonomisi bilişim teknolojisini yoğun şekilde kullanmayı zorunlu hale getirmiştir. Aksi halde, işletmelerin sürdürülebilir bir rekabet avantajı sağlamaları ve ayakta kalmaları mümkün olamayacaktır. Bilginin ve teknolojinin edinilmesi kadar onun geliştirilmesi ve yönetimi de önemli olduğundan bilişim teknolojisinin verimli kullanımı son yıllarda üzerinde çok durulan konulardan biri haline gelmiştir. Bilgi yönetimi, bilginin üretilmesinden hayata geçirilmesine kadar olan sürecin yönetilmesi olup, söz konusu yönetim ancak bilişim

teknolojilerinin en uygun şekilde kullanılması sonucu sağlanabilmektedir.

1.4. Dünya Tarımının Mevcut Sorunları

Dünyadaki kırsal nüfusun yaklaşık 2/3'ü Çin, Endonezya, Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Vietnam ve Nijerya'da yaşamakta, ancak bu nüfusun 2000–2030 yılları arasında önemli ölçüde azalacağı tahmin edilmektedir. Söz konusu ülkelerdeki kırsal nüfus hareketliği sadece bu ülkeleri değil bütün bölge ülkelerini ve dünyayı da değiştirebilecektir. Kırsal göçün yoğun yaşandığı bir ülke olan Çin'de yapılan bilimsel çalışmalarda, ülkenin kırsal göçler sonucu ekonomik ve sosyal yapısının hızla değiştiği ifade edilmiştir.¹⁵

Baudeau'ya göre, tarımsal girişimci kendi ihtiyaçları da dahil olmak üzere gerekli üretim maliyetlerinin üzerinde kalan tarımsal gelirin fazlasını kira olarak toprak sahiplerine öder. Kiracı çiftçi için kira, üretim sürecini belirleyen bir maliyettir. Fizyokratlar, uzun dönemde bu maliyetleri sabit olarak varsaymışlar ve aynı zamanda ücretleri de genelde sabit veya sabite yakın olarak ele almışlardır. Yani çiftçi uzun dönemde belirli olan maliyetlerle karşı karşıya kalırken, belirsiz bir hasat miktarı ve dolayısıyla da belirsiz bir satış fiyatıyla karşı karşıya kalmaktadır. Girişimcinin rolü, piyasa etkinliğini arttıran veya piyasa riskini azaltan, yasal ve yönetsel düzenlemeleri geliştiren kişi olarak öne çıkmaktadır.¹⁶

¹⁵ Ertuğrul Güreşçi, "Kırsal Göç Ve Tarım Politikası Arasındaki İlişki", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), Bahar -2009, Sayı 22, s. 52

¹⁶ Gökhan Özkul, "Kapitalist Sistemin Sürükleyici Aktörleri: Ekonomik Teoride Girişimciler", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Y.2007, Cilt:12, s. 346

İkinci dünya savaşından sonra çok hızlı teknolojik gelişmeler ortaya çıkmış ve tarım kesimi de bu teknolojik gelişmelerden nasibini almıştır. Özellikle 1960'lı yıllarda başlatılan ‘‘Yeşil Devrim’’ denilen tarım teknikleri ile ürünlerde %100'e varan artışlar sağlanmıştır. Üretimdeki bu patlama yüzyılın en önemli teknolojik gelişmelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu tarım teknikleri ekosistemin çok hızlı bir şekilde bozulmasına neden olduğu için, srdrlemeyecek bir gelişmenin eşiğine gelinmiştir. Toprak-su-hava kirlenmiş, çeşitli kimyasal ilaç ve gübreler kullanılarak üretilen gıdalar insanlarda ciddi sağlık problemlerine neden olmuştur.

Bu retim teknikleri ile yapılan bitkisel üretimde; kimyasal gübre ve ilaç kullanımı, hayvansal üretimde ise hormon ve antibiyotik benzeri yem katkı maddelerinin kullanımı, verimi artırmış ve maliyeti düşürmüştür. Fakat bu tekniklerle üretilen, kalıntı içeren bazı bitkisel ve hayvansal ürünler insan sağlığını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu tür sağlıksız ürünlerle beslenen insanlarda başta kanser olmak üzere, sağlık sorunlarında son yıllarda önemli artışlar gözlenmiştir.

Dünyada nüfus artışına paralel olarak artan gıda ihtiyaı ile birlikte tarımsal su ihtiyaı da artmaktadır. Kullanılabilir su kaynaklarının sınırlı olduğu bilinen bir gerçektir. Tarımsal ve evsel su talebinin artması yanında gelişen sanayi sektöründe de su talebinin artması su kullanımında sektörler arasında rekabete yol açmaktadır. Günümüzde sınırlı su kaynakların tüm sektörlerde evre ile uyumlu bir şekilde etkin kullanılması gerekmektedir. Dünyada en çok su tarımda kullanılmaktadır.

Ülkelerin gelir gruplarına göre su kullanımı değerlendirildiğinde, sanayi sektöründe kullanılan su, %10'dan %59'a kadar çıkmaktadır (Şekil 2). Sulama randımanı yaklaşık olarak yüzey sulamada %40, yağmurlamada %70 ve damla sulamada %90'dır. Sulama randımanını arttıran ve sulama suyu ihtiyacını azaltan sulama teknikleri ile sulu tarımda kullanılan suyun yarısı tasarruf edilebilir.¹⁷

¹⁷ Belgin Çakmak, Murat Yildirim, Turhan Aküzüm, “Türkiye’de Tarımsal Sulama Yönetimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi, ss. 215-216

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN TARIMININ GELİŞİMİNDE BAŞLICA AŞAMA

2.1. 1920 Öncesi Azerbaycan Tarımı

86.6 km² yüz ölçümüne sahip olan Azerbaycan'ın güneyinde İran, kuzeyinde Rusya Federasyonu, batısında Ermenistan, güneybatısında Türkiye, kuzeybatısında ise Gürcistan vardır. 2.100.000 nüfuslu Bakü, Azerbaycan'ın başkentidir. Para birimi Manat olan Azerbaycan'da Azeri Türkçesi kullanılmaktadır.

Azerbaycan'ın doğal kaynakları petrol, doğal gaz ve demirdir. Ayrıca tarımsal alanlara sahip Azerbaycan'da üzüm, pamuk, tütün, sebze ve meyve yetiştiriciliği yapılmaktadır.¹⁸ Tarım açısından bakıldığında Azerbaycan topraklarının büyük kısmı, doğal koşullar ve kaynaklar açısından zengin ülke sayılır. Büyük düzlük alanlar, nehir şebekesinin mevcutluğu, toprak ve iklim tiplerinin çeşitliliği, pamuk dahil bir çok ürünün yetiştirilmesine olanak sağlamaktadır.¹⁹

Dengeli ve devamlı ekonomik kalkınma, tüm ülkelerin ulaşmak istedikleri amaçlardan biridir. Bu amaca ulaşmak için yapılması gerekenlerin başında ise ülkenin mevcut kaynak ve imkanlarını en verimli şekilde kullanmak geliyor. Hemen her ülkede doğal bir merkez etrafında yoğunlaşan ekonomik ve sosyal faaliyetler, bölgelerarası gelişme farklılıklarını ortaya çıkarmış ve büyük dengesizlikler yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreç, bölgelerin ekonomik etkinliklerini, nüfus dağılımını, kentlerin, çevrenin ve doğal dokunun

¹⁸ Muammer Ergün, “Azerbaycan Eğitim Sistemi”, Eğitim Yönetimi Yıl 3, Sayı 4, Güz 1997, s. 499

¹⁹ Gadir Bayramli, “Azerbaycan’da Pamuk Tarımının Geçmişi ve Bugünü”, Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi 2016, Cilt:1, Sayı:2 , s. 17

bütünlüğünü bozmuş, kalkınmanın ekonomik ve sosyal maliyetlerini yükseltmiş ve bütün bunlar daha ileri gelişmeye imkân vermeyen tikanlıklara yol açmıştır. Tarihi süreç içinde bakıldığında, iktisadi faaliyetlerin belli mekânlarda yoğunlaşması ve buna bağlı olarak bölgeler ve ülkeler arası ekonomik gelişmişlik farklarının varlığı çok öncelere uzanan eski bir olgudur. Söz konusu yoğunlaşmayı, çoğunlukla mekânsal olarak yerleşik bulunan belli olumlu faktörlerin/koşulların şekillendirdiğini görmekteyiz. Büyük Ekim sosyalist devriminden önce Azerbaycan bey, han ve hazine toprak sahipliğinin hüküm sürdüğü geride kalmış tarım ülkesiydi. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüler topraksızlıktan, aztopraklılık, tarım aletlerinin çatışmamasından sıkıntı çekiyor, devlet memurlarının ve mülkedarların zulmü altında inildiyordular. Ağır istismar, siyasi hukuksuzluk, ekonomik bağımlılık, açlık, ağır mükellefiyetler vesaire köylülerin acınacak durumunu karakterize eden karakteristik özelliklerdendir.

Azerbaycan İstatistik İdaresinin verdiği bilgiye göre Azerbaycan'ın (eski Bakü, Yelizavetpol guberniyaları ve Zagatala dairesi sınırları içinde) genel toprak fonu 8.130.685 desyatin idi. Bu topraklardan 6.184.585 desyatini yararlı idi ki, onun da 55.468 desyatini ev çevresi çiftlik yerleri (usadbalar), 73.447 desyatini bağlar, 1.607.418 desyatini ekinler, 166.562 desyatini saman tarlaları, 895.547 desyatini orman ve çalılıklar, 2.006.571 desyatini çayırlar, 1.209.566 desyatini otlak yerleri ve 171.566 desyatini başka yararlı arazi kapsamaktaydı. Toprak üzerinde mülk sahibi, Bey-Han mülkiyetinin mevcut olması, Azerbaycan'ın ekonomik, siyasi ve kültürel geriliğinin,

köylü kitlelerinin hukuksuz ve yoksul durumda kalmalarının başlıca kaynağı idi.

Toprak üzerinde mülk sahibi, Bey-Han mülkiyetinin mevcut olması, Azerbaycan'ın ekonomik, siyasi ve kültürel geriliyinin, köylü kitlelerinin hukuksuz ve yoksul durumda kalmalarının başlıca kaynağı idi. Çarizm ve mülkedarların eliyle yapılan köylü reformları ister Rus köylülerini ve gerekse milli ücretlerde yaşayan köylüleri azat etmemiş, onları mülkedarların zulüm ve istismarından kurtarmamıştı. "Büyük reform"u serf reformu idi ve başka türlü ola da bilmezdi, çünkü onu toprak sahipleri hayata geçiriyorlardı". V. İ. Lenin 1861 yılı köylü reformunun asıl mahiyetini açıp göstererek yazıyordu ki, "ünlü" özgürlük "köylülerin en vicdansız bir şekilde talan edilmesi, bir takım zorakılıklar ve köylülerin tamamen ele düşürülmesi idi".

İster Rusya'da ve gerekse milli ücretlerde köylü islahatlarından sonra on binlerce köylünün topraktan mahrum edilmesi bu reformların sınıfı mahiyetini açıp gösteriyordu.

Sanayinin gelişmesi, ticari ilişkilerin genişlemesi Tarım ürünlerine olan talebi gittikçe arttırıyordu. Pamuk kumaş, ipekçilik, şarap vesaire sanayi için tarım yegane hammadde kaynağı idi.²⁰

2.2. Sovyet Döneminde Azerbaycan Tarımı

Ülkelerin gelişme düzeylerini tarihsel, ekonomik, sosyal, coğrafi, iklimsel ve stratejik faktörler belirlemekte; bu faktörlere bağlı olarak ülkeler arası benzerlik ve farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Ülkeler

²⁰ E. C. Rehimov, "1920 yılında Azerbaycan'da Mülkedar Toprak Sahipliğinin İptali",

Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi Basını, Bakü - 1962, sss. 6-7-8

arasında veya bir ülkenin bölgeleri arasında görülen her türlü eşitsizlikler bölgesel dengesizlik olarak nitelendirilmekte ve bu dengesizlikler sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını ortaya çıkarmaktadır. Dünyada tarih boyunca var olan ülkeler arası sosyoekonomik gelişmişlik farkı, 18. yüzyılda endüstri devrimi ile artmaya başlamış ve bu artış II. Dünya Savaşı sonrası daha da hızlanmıştır.

V-VI. yüzyıldan itibaren Karadeniz ile Baltık denizi arasında kabileler halinde yaşayan Slav ırkına mensup olan Ruslar, IX. yüzyılın sonunda merkezi Kiev olan Drevniy Rus devletini kurmuşlar; çeşitli mücadeleler sonucunda, 1582’de Sibirya’yı, 1654’de Ukrayna’yı, daha sonra Belarus ve Litvanya’yı, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Güney Kafkasya ve Türkistan bölgelerini ele geçirerek sınırlarını genişletmişlerdir. Bu yayılma hareketi sonucunda birçok millet Rusyanın sınırları içerisine dahil olmuş ve Rusya bir imparatorluk haline gelmiştir. 1918-1922 yılları arasında Bolşevikler Rus İmparatorluğu üzerinde askeri müdahalelerle hakimiyet kurmaya çalışmışlar ve 30 Aralık 1922’de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ni resmen ilan etmişlerdir. SSCB ilk kurulduğunda 4 cumhuriyetten oluşurken, 1936 yılında bazı idari düzenlemelerle cumhuriyet sayısı 12’ye çıkmış; II. Dünya Savaşı sırasında Baltık cumhuriyetleri işgal edilerek SSCB’ye katılmış, böylece cumhuriyet sayısı 15’e yükselmiş ve SSCB, bu tarihten 1991 yılına kadar 15 cumhuriyetten oluşan sözde federal, ancak fiilen üniter bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür.²¹

²¹ Mehmet Gürbüz, Murat Karabulut, “SSCB’nin Dağılmasıyla Bağımsızlığına Kavuşan Ülkelerde Sosyo-Ekonomik Benzerlik Analizi”, Bilig, Yaz / 2009, Sayı:50, ss. 31-32

SSCB d'neminde Azerbaycan ekonomisi merkezi planlı ekonominin bir alt sistemi niteliğini taşımakta ve ülkenin ekonomik organizasyonu ve işleyiş mekanizmaları SSCB'nin planlama stratejisi doğrultusunda biçimlenmekteydi.²² Sovyet modernizasyonu ve urbanizasyonu, elbette çok geniş ve hızlıydı. Fakat tüm bunlar kolay başa gelmiyordu. İlk olarak Sovyet ekonomisi doğal kaynakların ve iş gücünün kullanımı meselesinde hep verimsiz olmuştu. Azerbaycan'ın kaynakları Moskova'da oluşturulan planlı ekonominin siyasi ve ekonomik eksperimentlerine gen-bol israf ediliyordu. Ekonomik yatırımlar ve öncelikler ideolojiye uygun bir şekilde, ayrıca Azerbaycan'ın sınırları dışındaki ihtiyaçlara göre belirleniyordu. Sovyet tecrübesi ayrıca etkin ve verimli ekonominin bireysel özgürlük ve hakları, girişimcilik ruhu gibi temel ilke ve kültürlerine son koymuştu. Özel mülkiyet iptal edilmişti.

Kollektifleştirme ve kolçomaklara karşı mücadele yıllarında (1929-1932) binlerce yetenekli ve tecrübeli köylü ya öldürülmüş, ya da Sibiryaya sürgün edilmişti.²³ Sistemin kuruluş safhasında elde edilen kısmî başarılar, eldeki bol tabî ve beşerî kaynakların büyük bir savurganlıkla kullanılmasının yanı sıra, bir taraftan Lenin ve özellikle Stalin dönemlerinde uygulanan cebrî yöntemlerin, diğer taraftan da adetâ dünyayı cennete çevirmek gibi büyük iddialar taşıyan bu orijinal sisteme insanların bir fırsat tanımalarının sonucu olarak elde edilebilmiştir.

²² Alkan Soyak, Zenfira Nesirova, “Küreselleşme Serecinde IMF Politikalarının Sonuçları: Azerbaycan Deneyimi”, MPRA Paper No. 2909, posted 27. April 2007, s. 3

²³ Harun Yılmaz, “Azerbaycan için Sovyet tecrübesi gerekli miydi?”, BBC Azerbaycanca, http://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2014/11/141103_russian_revolution_azerbaijan Eriim tarihi: (09.05.2017)

Not etmek yerine düşer ki, geçen yüzyılın 60'lı yıllarında eski Sovyetler Birliği coğrafyasında Azerbaycan müttefik cumhuriyetlerin sırasında geride kalanlar arasındaydı. Ekonominin çeşitli alanlarına ilişkin devlet planları eksiklikle yapılır, kanun ve devlet disiplininin bozulması olguları olağan hal almıştı. Sosyal hayatta ihmal ve umursamazlık almış başını gidiyor, bir sözle, sosyo-politik hayatın tüm alanlarında gerilik açıkça kendini gösteriyordu. Fakat halkımızın milli lideri Haydar Aliyev 14 Temmuz 1969 yılında cumhuriyet parti örgütünün başkanı seçildikten sonra durum esaslı şekilde değişti.

Artık 1970 yılından Azerbaycan ekonomisinin, özellikle sanayi ve tarımın sıçramalı gelişimi başlandı. Genellikle, ulu önder Haydar Aliyev'in gergin emeği, etkin faaliyetleri sonucunda ekonomide, bilim-eğitim, sanat ve kültürde, sosyal alanda, kısacası, sosyal-siyasi hayatımızın tüm alanlarında görülmemiş başarılar elde edilmişti. 70-80 yılları Azerbaycan'ın gelişme dönemi, dolayısıyla, yükseliş yılları olmuştu.

O yıllarda tarımın gelişmesi için öyle bir maddi ve teknik temel oluşturulmuştu ki, bu gelecekte tarım üretimi ve köyün değiştirilmesi ile ilgili olan sorunları tamamen çözmeye, tarımın kendiliğinden güçlerden bağımlılığını azaltmaya yardım etsin. Bu dönemde cumhuriyetimizin ekonomisinin gelişimi ile ilgili geçmiş Sov.İKP Merkez Komitesi ve SSCB Hükümeti'nin kabul ettiği bir takım kararlar ülke ekonomisinin gelişiminde olumlu rol oynamıştı.²⁴

²⁴ “Gıda Ürünleri İle Güvence Sosyoekonomik Politikaların Temel Hedeflerindedir”, “Halk Gazetesi”, 2008-8 oktyabr.-N 223.-S.5. http://www.elibrary.az/docs/QAZET/qzt2008_867q.htm
Erişim tarihi: (12.05.2017)

2.3. Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan Tarımı

Bağımsızlıktan önce Sovyetler Birliği ekonomisinin genel ihtiyaçlarına uygun olarak biçimlendirilen Azerbaycan ekonomisi, bağımsızlıktan sonra kendi kendine yeterlilik prensibini esas alarak tarımsal üretimi yeniden yapılandırmayı amaçlamıştır. Bu da pamuk, üzüm için ayrılan alanların tahıl, meyve, sebze, patates, üretimi gibi ülkenin ihtiyaç duyduğu tarımsal ürün ekimine ayrılmasına yol açmıştır.

Azerbaycan, iklim ve toprak yapısı bakımından tarıma son derece elverişli bir ülkedir. Bir sezonda 2 hatta 3 ürün almak mümkündür. Damızlık, tohumluk, fidan, fide, gübre, ilaç gibi girdilerin kullanılamaması, makine-donanım yetersizliği, kredi gibi temel sorunlar ile pazara ulaşmada yaşanan sıkıntıların aşılması halinde tarım kesiminde patlama yapabilecek durumdadır Azerbaycan arazisinin %11.5'i ormanlarla kaplıdır. Yönetim, ormanlardan sanayi ve başka amaçlarla kesimini yasaklamıştır. Koruma, bakım ve ağaçlandırma çalışmalarıyla ormanların geliştirilmesine çalışılmaktadır.

Ülkedeki ormanların, çoğunu yapraklarını döken ağaçlarla, çam ağaçları oluşturmaktadır. Azerbaycan florası ve bitki örtüsü de çok zengindir. Bilinen bitki sayısı 1400'den fazladır.

Azerbaycan'da Tarım faaliyetlerinin çoğu, Kura ve Aras nehirleri civarında yapılmaktadır. Ülke halkının beslenmesi için gerekli olan gıda maddelerinin üretimi yönünde çok elverişli doğal şartlara sahiptir. Mevcut toprakları ve iklim özellikleri, bugünün ve gelecekteki nüfusun gıda ihtiyacını sağlayabilecek potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.

Azerbaycan, makro ekonomik veriler dikkate alındığında 1995–2006 yılları arasında küçük dalgalanmalar dışında sürekli pozitif üretim artışının gerçekleştiği bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵

Tarımsal üretimde özellikle 2005-2006'da sanayideki gelişme trendine paralel bir gelişme yaşanmamıştır. Sosyo-ekonomik dönüşüm sürecinde ve iklimsel dalgalanmalara bağlı olarak değişebilen bu sektör, modernizasyon ihtiyacı içerisinde olup yeni projeleri beklemektedir. Artan gelir düzeyine paralel olarak perakende ticarete gözle görülür bir gelişme kaydedilmiştir²⁶.

Bağımsızlık yıllarında tarımın gelişimine bakıldığında 1992-1995 yıllarında tarımda genel ürün üretimi her yıl ortalama 12 oranında aşağı düştüğü takdirde, 1996 yılından başlayarak (1997 ve 2014 yılları hariç) sürekli olarak artmıştır ve 2015 yılında büyüme% 6,6 oluşturmuştur. 2015 yılında hayvancılık ürünlerine artış 2,5 oranında, bitkiçilik ürünlerine ise 11,3 oranında olmuştur. Şu anda ülkemizde hayvancılığın yoğun gelişiminde önemli sorunlardan biri ise yem stokunun zayıf olmasıdır. İthalat hesabına hayvancılığın yem teminatının iyileştirilmesi ise alanın karlılığına ciddi etkisi vardır. Örneğin, son zamanlarda tavuk sektöründe yaşanan sorunlar buna bariz örnektir.²⁷

²⁵ Vusal Musayev, Azerbaycan Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Açılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010, s. 13

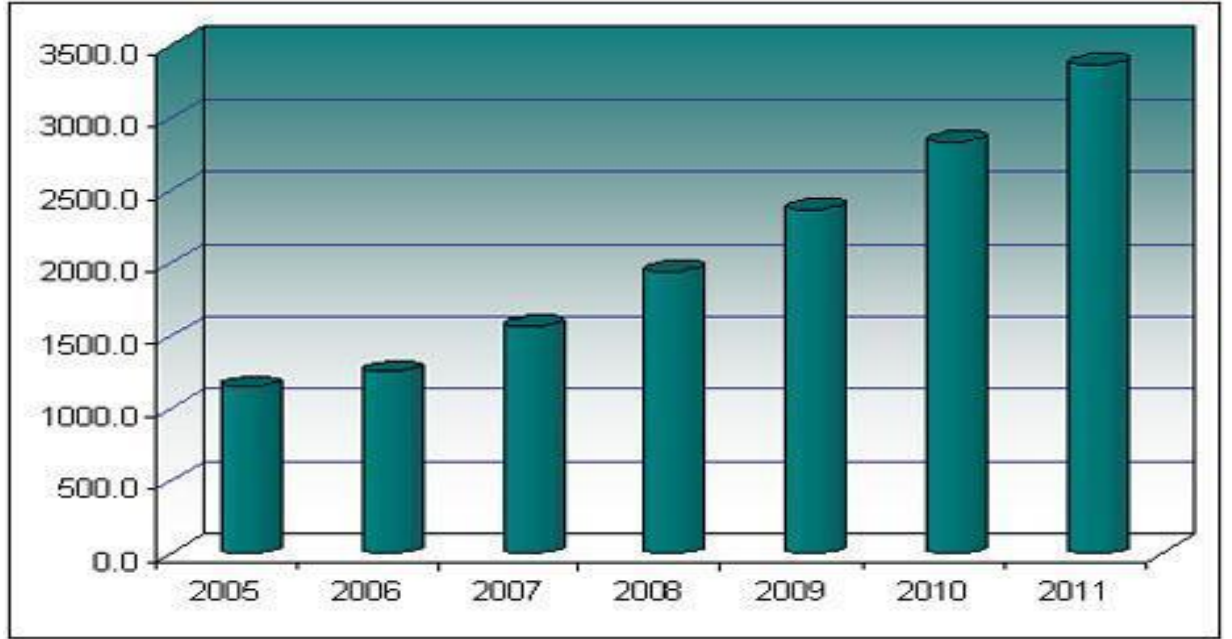
²⁶ Mehmet Dikkaya, Adem Çaylak, “**Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar Ve Sorunlar Fırsatlar Ve Sorunlar**”, OAKA, Cilt:3, Sayı: 5, 2008 , ss. 137-138

²⁷ Ramil Huseyin, “**Tarım Azerbaycan Ekonomisinin Stratejik Sektörü Gibi**”, Ekonomik Reform Analizi ve İletişim Merkezi, 06 Eylül 2016,
http://iqtisadiislahat.org/articles/kend_teserrufati_azerbaycan_iqtisadiyyatinin_strateji_sektoru_kimi-14 Erişim tarihi (16.05.2017)

Azerbaycan için bugün en önemli amaçlardan biri ekonominin petrol bağımlılığını ortadan kaldırmak ve ekonomik gelişmenin köy yerlerine daha çok yayılmasını sağlamaktır. Azerbaycan ekonomisinde tarım petrol ve inşaat alanlarından sonra üçüncü en büyük alan olmak üzere iş yerleri ile teminat en büyük pay sahibidir (2006 yılında tarımda tüm meşgul nüfusun 39,1% -i, petrol sektöründe ise toplam% 1 çalışıyordu). Aynı zamanda bu alan hem de kırsal alanlarda yoksulluğun azaltılmasını esaslı etkileyen alandır. 1995 yılından başarıyla gerçekleştirilen tarımsal reformlar sonucunda ülke ekonomisinde piyasa ilişkilerinin kurulmasına, toprak ve mülkiyet verimli kullanılması, tarım ünite alan yapısının geliştirilmesi, girişimciliğin gelişmesine, köyün simasınının değiştirilmesine ciddi bir etkisi vardı. Tarımsal sosyal ve sahevi bünyesinde esaslı değişiklikler olmuştur. İri tarım biçimlerinin yerine çeşitli muygun sayıda çiftlik konularda oluşturulmuş, geniş çaplı özelleştirme politikasına uygun olarak, tarıma uygun arazi, hayvancılık, üretim ve olmayan üretim tesisleri, tarım teknikleri üzerinde devlet mülkiyet biçimi bireysel (özel) mülkiyetle değiştirildi. Tarım üreticilerinin sayısı 1.208,7 bin birimle nitelendiriliyor. Bu üreticilerin 99,98 faizi özel, 0,02 faizi ise devlet çiftlikleri oluşmaktadır.²⁸

²⁸ Odlar Yurdu Azerbaycan Portalı, “**Tarım**”,

http://www.azerbaijan.az/_Economy/_Agriculture/_agriculture_a.html Erişim tarihi: (16.05.2017)

Tablo 1. Tarım sektöründe yaratılan katma değerin hacmi, mln. AZN-le

Kaynak: Devlet İstatistik Komitesinin raporları ve Ekonomik Kalkınma Bakanlığının tahmin göstergeleri

Azerbaycan'da tarımsal büyüme, genel ekonomik büyüme kadar sağlam olmuştur. Nitekim tarım, Azerbaycan'da GSYİH'nın büyümesinde "önde gelen sektör" olarak bile görülebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN TARIMININ BAŞLICA ALANLARI

3.1.Azerbaycanda Bitkiçilik

3.1.1.Bitkiçiliyin Mevcut Durumu

Floristik araştırmalar sonucu Azerbaycan'ın su-bataklık florasında 62 aile ve 208 cinse ait 502 bitki taksonuna rastlanılmıştır. Bu araştırmada bölgede su-bataklık ekosisteminde yayılış gösteren ve sadece halk tarafından çeşitli amaçlarla kullanılan ve kullanılması imkanları ön görülen bitkiler değerlendirilmiştir ve bu özelliğe sahip olan taksonların sayı toplam floradaki taksonların % 48,8'ni (245 takson) oluşturmaktadır.

Alanımızda yayılış gösteren faydalı bitkilerden 114 taksonu hayvanlar tarafından yem bitkisi olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Bu bitkilerin çoğunluğu Poaceae ve Cyperaceae familyalarına ait olan ve diğer faydalı özelliklere de sahip olan bitkilerdir. Yem bitki grupları içerisinde buğdaygillerin önemli bir yem bitki grubu olduğu bilinmektedir. Su-bataklık ekosisteminde iyi bir yem bitkisi olarak bilinen taksonlardan: Alopecurus, Agrostis, Aeluropus, Bromus, Lolium, Agropurum, Hordeum cinsleri, Cyperaceae familyasından ise Cyperus, Carex cinslerine ait çok sayıda taksonü örnek vere biliriz.

Araştırma alanımızda toplam 25 adet gıda bitkisine rastlanılmıştır. Bu bitkiler değişik bölgelerde yerli halkı tarafından değişik şekillerde (pişirilerek, çiğ halde, çay demlemesi şeklinde, yemeklerde baharat olarak ve meyve olarak) kullanılmaktadır.

Araştırma alanında rastlanan bitkilerden 60'ı tıbbi bitkiler grubuna ait olduğu belirlenmiştir. Bu gruba ait olan bitkilerin: Poaceae, İridaceae,

Orchidaceae, Salicaceae, Cannabiaceae, Polugonaceae, Rosaceae, Fabaceae, Lamiaceae, Asteraceae, familyalarına ve Rumex, Equisetum, Ephedra, Asparagus, Polygonum, Rumex, Humulus, Cannabis, Ceratophyllum, Rubus, Potentilla, Alchimilla, Glysyrrhiza, Teucrium, Mentha vs. gibi cinslere ait olan taksonların daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bunlara örnek olarak; Echinochloa crus var. mutica tohumundan alkol alınması, Acorus calamus mide-bağırsak iyileştirici, Polygonum hidropiper kan kesici, Ononis arvensis idrar kovucu olarak yerli halk tarafından kullanılmaktadır.²⁹

Azerbaycan'ın flora ve bitki örtüsünün zenginleşmesinin sebeplerinden biri, farklı ekolojik ortamlardan kaynaklanan ekosistem çeşitliliğidir.³⁰ Bağımsızlık elde ettikten sonra ekonomik sistemin değişmesi ile, tüm alanlarda olduğu gibi, ülkemizin tarım sektöründe de reformların yapılması zarurieti oluştu. Yapılan reformlardan sonra ilk önce ister yeni tutumluluk sisteminin oluşturulması, gerekse topraklardan, özellikle tarımsal amaçlı topraklardan hangi düzeyde kullanılması konularında günün güncel sorunlarından birine dönüştü. Devlet tarafından gerçekleştirilen gerekli tedbirleri neticesinde genel olarak tarımsal alanda belli başarılar elde olunsa da, bilimsel açıdan kaydedilen meselelerin çözümünde sorunlar halen devam etmektedir. Ne yazık ki, bu sorunlara ekonomik açıdan çok zayıf düşüncedir ve bu yönde ciddi bilimsel araştırmalara rastlanmıyor.

²⁹ Murat Musayev, Vagif Atamov, “Azerbaycan’ın Su-Bataklık Florasının Faydalı Bitkileri”, Biological Diversity and Conservation, Cilt: 6, Sayı:2, 2013, s. 152

³⁰ Vagif Atamov, Murad Musayev, “**Ranunculus Trichophyllus Chaix : A New Record For The Flora Of Nahcevan And Caucasia Region**”, Bangladesh J. Bot. 45(3): 703-706, 2016 (September), s. 703

Tarım alanda yapılan araştırmaların sonuçlarına göre tespit edilmiştir ki, teserrüfatlarda ekinilik sisteminin formalalaştırılmasını aşağıdaki ana faktörler oluşturmaktadır: nöbetleşe ekim sisteminin uygulanması, toprağın ekimi, gübreler ve tohumlardan kullanarak, islah tedbirler, bitkilerin muhafazası.³¹ Bağımsızlığın elde edildiği 1990'lı yılların başında SSCB'nin dağılmasıyla tarım sektörü kmştr denebilir. Devlet kontrolünün sona ermesiyle sovhoz ve kolhozlar dağılımı, bunlara bağlı çalışan sanayi komplekslerinin faaliyetleri de durma noktasına gelmiştir. Dönemin tarımsal açıdan en negatif gelişmesi yaranan otorite boşluğundan dolayı daha önce yıllarca olumu olan tarımsal altyapının, meyve-sebze-pamuk-tütün-çay gibi alanların bilinçsizce yok edilmesi olmuştur. Bağımsızlıkla birlikte geçen 15 yıllık süreçte bir çok alanda halen o dönemdeki tarımsal üretim olanaklarının yarısına bile ulaşılamamıştır. Örneğin, 1990 yılında Azerbaycanda yatırımların %14-, diğer ifadeyle 700 milyon doları tarım sektorn payına düşmekteydi. 2004 yılı için bu gösterge 19 kat azalarak %0.7 ve ya 37 milyon dolar olmuştur. Genel olarak, SSCB'nin dağılmasından sonra pazar kaybeden Azerbaycan'da, 1990-1995 yılları arasında tarım üretimi %48 oranında azalmıştır.³²

3.1.2. Bitkiçiliyin Bölgeler zre Dağılımı

Resmi bilgilere göre, ülkemizde tarımın tam uzmanlaşmış alanları-pamukuluk, meyvecilik, bağcılık, sebzeçilik, tütüncülük sayılır.

³¹ Akif Veliyev, "Azerbaycan'da Tarım Sisteminin Ekonomik Tahminim Bazı Meseleleri ", Azerbaycan'ın Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2015, s. 95

³² Altay İsmayilov, "Azgelişmiş lkelerin İktisadi Kalkınma Sorunu: Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi rneği", Doktora Tezi, Selçuk nverstesi, s.143

Azərbaycan'da uzmanlaşma dərəcəsinə görə isə tarım rayonlarını 3 qrupa ayrılabilir: Sulanan tarım bölgələri (Kür-Araz, Lenkeran, Samur-Deveci ovalıqları, Nahçıvan'ın Arazboyu ovaları), demyə tarım bölgələri (dağ

Azərbaycan'da tarımda hala ixtisaslaşmamış alanları isə ipekböcəği, arıcılıq, çəltikçilik vəsairə sayılır.

Son on illiklərin təcrübəsi göstərdi ki, iqtisadi bölgələrdən Gence-Kazax əsas ixtisaslaşma sahələri patatesin ekimi, bağçılıq və təhlilçilik ola bilər. Aran bölgələrində ərazinin düz və quru subtropik iqlimə yerləşməsi tarımın heyvancılıq daha iyi inkişafına şərait hazırlar. Bu bölgədə pambuqçuluq, bağçılıq, təhlilçilik, quru subtropikal meyvəçilik (ayva və nar) və heyvancılıq üzərində ixtisaslaşma artmaqdadır. Abşeronda quru subtropikal meyvəçilik (beyaz və siyah kovanı üzüm çeşitləri, badam, fıstıq, incir, zeytin), sebzəçilik, safran (Bilgah), heyvancılıq (et, süd, yağ, peynir, yün vb.), Sənaye məqsədli tavuq (broyler hanelərin inkişafı), zeytin və safran hanelərin inkişafı uğurlu sayılır. Quba-Haçmaz iqtisadi bölgəsi tumlu meyvəçilik (əzəlliklə alma) və sebzəçilik (gecəyemiş) üzərində artmaqdadır. Ayrıca bölgədə kartofçuluq, taxılçılıq, bağçılıq, heyvancılıq, sənaye məqsədli quşçuluğun (broyler hanelərin inkişafı), arıcılığın balıqçılıq daha da inkişaf etdirilməsi mümkündür. Şeki-Zaqatala iqtisadi bölgəsi karzaxlı (ceviz, fındıq, kestane) meyvəçilik və tütünçülük ixtisaslaşmışlardır. Ayrıca bölgədə ipekböcəği, çayçılıq, çəltikçilik, bağçılıq, təhlilçilik və koyuncululuğu, arıcılığı da inkişaf etdirən bu sahələri bir az daha iləri gətirmək olar. Dağlıq Şirvan iqtisadi bölgəsində tarım oranla heyvancılıq daha inkişaf etmişdir. Lenkeran iqtisadi bölgəsi isə turunçğillər məhsulları istehsalı, texniki

bitkicilik (çaycılık, bağcılık), sebzeçilik ve bostancılık ürünleri üretim uzmanlaşmıştır.³³

Halihazırda tahıl-tahıl bitkileri Azerbaycan'ın tarım ekonomisinin en önemli parçasını teşkil etmektedir ve ekim alanının 64% -ni tutuyor. Tarım reformlarına başladıktan sonra ekin yapısında tahıl bitkilerinin oranı gözle görülür derecede artmıştır. Tahıl bitkileri altında olan ekin alanının 76,7% -ni (2009) göre nüfus tarafından tüketilen buğday (yumuşak ve sert buğday) alır, kalan alanı ise hayvancılık yem olarak kullanılan arpa, mısır ve diğer bitkiler tutuyor. Her yıl ülkede 600 bin hektardan fazla alanda buğday ekilir. 2008 yılında tahıl ve tahıl baklagil bitkileri ekim alanının 67,3% -ni buğday, 27,1% -ni arpa oluşturmuştur. 2009 yılının ürünü için 1 milyon 52 bin hektar alanda payızlık tahıl ekilmiştir. Bunun da 807 bin hektarını (76,7%) buğday oluşturuyor.³⁴

Azerbaycan'ın dağlık arazilerini hariç kalan arazilerde - Kür-Araz, Lenkeran, Gence-Gazah, Abşeronda yılda 2 kez ürün almak mümkün. Fakat düzen alanlarda yerleşim Kür-Araz, Samur-Deveci, Lenkeran, Gence-Gazah, Abşeron ve Nahçıvan Arazboyu ovalarında nem çatışmadığından bu alanlarda suarmada ürün almak mümkün değil. Bu toprakları sulamak için su depoları ve kanallar inşa edilmiştir. Gıda sanayisi: Tarımda yetiştirilen ürünlerin çeşidi fazla olduğuna göre gıda endüstrisinin içeriği de karmaşıktır. Bu sanayi dalı Azerbaycan'da

³³ Vasif Caferov, “**Tarım Sektörünün Gelişmesi Uzmanlaşmaya Bağlıdır**”,Ekspress.-2015-8 iyul, s. 14 <http://anl.az/down/meqale/express/2015/iyul/447415.htm> (02.03.2017)

³⁴ “Uyarlanmış Teknolojilere Çıkışın İyileştirilmesi Yarımkomponenti (Bilimsel Araştırma Tarım Enstitüsü Modernize Programı)”, Bilimsel -Araştırma Ziraat Enstitüsü'nün Geliştirilmiş Araştırma Programları, <http://www.aetei.az/?id=110&lang=3> (03.03.2017)

üretilen ürünlerin miktarına göre uygun sektörde ilk sıradadır. Söz konusu alan ülkenin üretimde uzmanlaşmış alanıdır ve şarap, konserve, tütün, maden suları üretimin gerçekleştirilmektedir. 2008 yılında Azerbaycan'da 4865 bin litre votka, 570 bin litre konyak, 605 bin litre üzüm şarabı, 154 bin litre şampanya şarabı, 3.1700 bin litre bira üretilmiştir. Ülkede 44 alkollü içecek, 35 bira üreten işletme faaliyet göstermektedir.

Konserve sanayisi işletmelerinde meyve-sebze, aynı zamanda meyve ve balık ürünleri önemli yer almaktadır. Hammadde tedarikine yakın olan meyve-sebze konserve kurumları Haçmaz ekonomik bölgesinde daha fazladır. Bu alan üzere Guba-Haçmaz konserve birliği, Guba, Gusar ve Hudat şehirlerinde konserve fabrikaları faaliyet göstermektedir. Nahcivan ekonomik bölgesinde Ordubad, Şeki-Zaqatala ekonomik bölgesinde Şeki, Gebele, Balaken, Gah, Nic, Aran ekonomik bölgesinde Ucar, Göyçay, Sabirabad, Lenkeran-Astara ekonomik bölgesinde Lenkeran vae Masallı temel konserve endüstrisi merkezleridir.³⁵

3.1.3. Azerbaycanda Bitkiçiliyin Başlıca Sorunları

Son yıllarda hızla artan nüfus ve sanayileşme hayvan, bitki ve mikrobiyolojik çeşitlerin olumsuz etkilenmelerine neden olmuştur. Biyoçeşitliliği sağlayan türler aşırı kullanım/tüketim ve çevre kirliliği sebebiyle azalmakta ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır.

Biyoçeşitlilik ile ilgili bu tür analizlerin yapılması için bir

³⁵ Elgün Oruclu, "Azerbaycan Ekonomisinde Petrole Bağımlılık ve Alternatif İhtiyacı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ss. 34-35

çok harita altlığı (arazi yüzeyi, bitki örtüsü, nehirler, idari sınırlar, yollar, yerleşim birimleri vb.) ile coğrafi konumlarıyla doğru ve güncel olarak tespiti yapılan biyolojik türlerin bütünleştirilmesiyle gerçekleştirilebilir.³⁶

Makroekonomik çevre 1996'dan beri istikrarlı ve büyümüş olmasına rağmen, tarım için uygun ortam elverişsizdir. Hükümet tarım sektörünün liberalleştirilmesi konusunda hızlı bir ilerleme kaydedilmesine rağmen, hükümet ve kamu kurumlarının özel tarımın ihtiyaçlarını karşılamak için yeniden yapılandırmaya yönelik birkaç adım atmıştır. Azerbaycan tarımı için en zor sorunlardan biri zayıf iş ortamı olmuştur. Azerbaycan'da işletmelerin dört temel sorunu var: yasal ve düzenleyici sistemdeki zayıflıklar, yatırım için yaygın idari engeller, altyapı hizmetlerinde zayıflıklar ve yolsuzluk. Tarım için özel olarak ileri bir temel sorun, devlete tarımsal düzenleyici politikalar tasarlama ve bunları uygulamaya koyma konusunda hükümete danışmanlık yapmakla yükümlü olan aşırı zayıflıktır, örneğin Tarım Bakanlığı.

Azerbaycan'da tarımda verimliliğin ve toplam üretimin düşük olmasının başlıca nedenlerinden biri de çiftlik çoğunluğunun küçük boyutta olması, aynı zamanda onların institutlaşma seviyesinin düşük olmasıdır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde tarım ürünlerinin üretimine ve imaline dair Stratejik Yol haritasında yer alan bilgiye göre, her hektar alanda yapılan tarım alanlarında yakıt ve motor yağlarına göre devlet yardımı almak için Tarım Bakanlığı'na (KTN) başvuran 372 bin üreticinin sahip oldukları arazilerin ortalama boyutu 3,4 hektar olsa da,

³⁶ “Coğrafi Bilgi Sistem Uygulamaları”, Bilim ve Teknik, Cilt:2, Sayı:1, Eylül 2010, ss. 59-60

üreticilerin mutlaka çoğunluğunun sahip olduğu ekin alanları orta göstericiden düşüktür. Arazi 3 hektara kadar olan teserrüfatlara toplam çiftlik 71 ini, 3-4,9 hektara kadar olanlar 17,1 faizini, 5-9,9 hektara kadar olanlar 8,4 faizini, 10-19,9 hektara kadar olanlar 2,2 faizini , 20-49,9 hektara kadar olanlar 1 faizini, 50 hektar ve bundan çok olanlar 0,4 faizini kapsıyor.

Küçük toprak sahipliği ve küçük teserrüfatlara meselesi hazırda ülkede tarım alanının rekabet kabiliyetliliğinin yükseltilmesine engel olan sorunlar sırasında özel etkiye sahiptir. Küçük çiftlik örgütlenme düzeylerinin çok düşük olması, onların, ister kaynaklara olan ihtiyaçlarını karşılamada, gerekse piyasaya çıkış konusunda sıkıntılar yaratıyor. Küçük çiftlik avantaj teşkil etmesi genel olarak tarım ürünleri üretiminde modern teknolojileri ve gelişmiş üretim araçlarını kullanarak seviyesinin düşük olmasını şertlendirir. Küçük tarım ürünleri üreticileri arasında örgütlenmenin düşük düzeyde olması onların tarımsal politikanın oluşumunda zayıf iştirak etmelerine, hem de devletin tarım alanında gerçekleştirdiği teşvik tedbirlerinin etkinliğini azalmasına neden olur.³⁷

Genel olarak, Azerbaycan topraklarında su kıtlığı sorunu mevcuttur ki, bu durumda yıllık yaz döneminde suvarmalar sırasında kendisini keskin göstermektedir. Bilindiği gibi, kuraklıklar ekinin verimliliğine ve genelde bitki örtüsünün yok olmasına etki eder.³⁸

³⁷ Vasif Caferov, “**Tarım Sektörünün Temel Sorunu, Express Gazetesi**”, İqtisadiyyat, <http://www.ekspress.az/az/iqtisadiyyat/14890-aqrar-sahenin-esas-problemi-nbsp> Erişim tarihi(20.05.2017)

³⁸ E.A. Gurbanov, “**Çölleşmeye Karşı Mücadelede Alternatif Enerji Kaynaklarının Kullanım Perspektivleri**”, Enerjetikanın Sorunları, N 1-2, 2006

3.2. AZERBAJCANDA HAYVANCILIK

3.2.1. Hayvancılığın Mevcut Durumu

2007-2008-ci yıllarda ekonomik bölgelere göre girişimcilik konuları kredi başvurularının analizi göstermektedir ki, ekonominin alanlarında kredi başvurularında tarım alanı 75.9% -le büyük avantaja sahiptir. Tarım alanının böyle bir avantaja sahip olması doğal niteliktedir. Öncelikle belirtmelidir ki, cumhuriyetimiz sanayi-tarım ülkesidir ve tarım ülke ekonomisinde önemli bir konuma sahiptir. Öte yandan tarım ülke nüfusunun tarihi emek alışkanlıklarının şekillendiği ve hemen hemen tüm ekonomik bölgelerde nüfusun büyük çoğunluğunun uğraştığı geleneksel alandır. Tarım alanının alt alanları içerisinde ise hayvancılığın (iri ve küçük boynuzlu hayvancılık, kısmen mandacılık gelişme 23 ettirilmesi ile ilgili kredi başvurularının ağırlığı genel kredi başvurularında 58.8 oranında oluşturmaktadır. Hayvandırılığın gelişimi odaklı yatırım projelerinin temel amacının ise hayvancılık çiftlikleri genişleme (bazı durumlarda da yeni çiftlik kurulması), hayvanların baş sayısının artırılması, et (ayrıca diri çekide), süt, peynir, yağ, yün üretimi oluşturmaktadır. Girişimcilik Ajanlar Girişimciliğe Yardım Milli Fonu'na sundukları yatırım projelerinin analizi gösteriyor ki, girişimciler daha çok yerel pazarlardan, esasen yerli cinsten olan hayvanların alınmasına öncelik verirler. Bu da onunla ilgilidir ki, girişimcilik subyektləri daha çok etlik yönelik (veya malkaranın diri tartıda varışı) hayvancılığın gelişmesine ve malkaranın baş sayısının artırılmasına öncelik verirler. Fakat belirtmelidir ki, yüksek mahsüllü cins hayvanların alınması, sütlük-etlik hayvancılığın geliştirilmesi daha isabetli olurdu. 1996 yılına kadar devlete ait hayvanların tamamı (%99.8

iri boynuzlu, %98 küçük boynuzlu) özel sektöre dağıtılmıştır ve ülke ihtiyacını karşılayacak düzeyde gelişmiştir. Geçmişle karşılaştırıldığında ülkede et ve süt ürünleri üretiminde yaşanmış artışın çiftçilerin payına düşmüştür. Öte yandan, ülkede süt ürünlerinin kalitesi de iyileşmeğe doğru gitmiş ve günümüzde ülke şirketleri 15 türden fazla süt ürünleri (yoğurt, peynir, süt, vb.) üretmektedirler. Azerbaycan sığır etine olan talebini kendi karşılasa da, tavuk eti iç talebi karşılayamamasından dolayı ithal edilmektedir. Bahsedilen etin %24'ü ve yumurtanın %35'i ithaldir. Hayvancılık sektöründe et üretimindeki gerileme 1998 yılına kadar devam etmiş ve 2004 yılından sonra 1990 yılındaki seviyesine ulaşabilmiştir.

Süt üretimi, 1999 yılına kadar azalmadan sonra yeniden artarken, 1999-2014 yılları arasında hem sürekli artış göstermiş, hem de 1990 yılı seviyesinin üzerinde olmuştur. Yumurta üretimi ise, 1998 yılına kadar düşmeye devam etmiş ve 1990 yılı üretimini 2008 yılında yakalaya bilmiştir. Hayvancılık ürünlerinin üretimini genel olarak incelendiğinde, 1998 yılından sonra canlanmadan dikkat çekmektedir. Bağımsızlık döneminde 1998 yılını ekonominin hayvancılık sektörü için dönüşüm dönemi olarak, 2011-2012 yıllarını ise, en iyi dönem olarak ala biliriz.

2014 yılı devlet kararı hayvancılık sektörünün gelişimi için önemli fırsat olmuş ve damızlık ithali yapanlara, hayvancılıkla uğraşanlara %50 indirimle gidilmiştir. Öte yandan Agrolizing Joint Kuruluşuna 13.5 milyon manat, Devlet Tarım Bakanlığına ise, 1.5 milyon manat ayrılmıştır.³⁹

³⁹ Elgün Oruclu, a.g.m., ss. 40-41

3.2.2. Hayvancılığın Bölgeler Üzre Dağılımı

Ana doğa Cumhuriyetimizden hiçbir şeyi esirgemeyip. Verimli toprak, sağlıklı iklim, zengin bitki örtüsü, çeşit çeşit hayvanlar alemi... Öyle ki, Azerbaycan'da çeşitli inek cinsleri, manda, Zebu malı, deve, at, koyun ve keçi cinsleri vardır.

Fakat ülkemizde bu kadar hayvan cinslerinin olmasına rağmen yerlerde hayvanların bakım, beslenilmesi, yetiştirilmesi, mayalandırılması zoobaytar kurallarına olunmadan spontan şekilde yapılır ki, bu da hayvanların cins terkininin kaybedilmesine, et, süt, yün ve diğer hayvancılık ürünlerinin azaltılmasına yol açar.⁴⁰

Cumhuriyetin tüm bölgeleri hayvancılıkla uğraşiyor. İneklerin 46,5 faizi cinsiyet ve cinsel iyileşmiş hayvanlardır. Onların 19,9 faizi temiz kanlı, 26,6 faizi cinsel iyileşmiş sığır. Hayvanların 24,9 faizi kahverengi kaf, 21,6 faizi siyah-ala, 11,8 faizi holştin-friz, 6,2 faizi Simmental, 5 faizi şvis cinsleridir. Ülkede en çok ev hayvanları Sabirabat ve Celilabat rayonlarındadır. Sabirabat ilçesinde 109716 genelle (dahil 54483 baş inek ve manda), Celilabat ilçesinde ise 98968 genelde (dahil 49969 baş inek ve manda) hayvan vardır. Bakü şehrinin köy ve kasabalarında 3030 baş inek vardır. Hepsi de siyah rengarenk cinsindedir. Ülkede bulunan inek hayvanlarının 38,7 faizi Aran ekonomik bölgesinin teserrüfatlarındadır.

Azerbaycanlılar ta eskiden koyun saklamakla meşgul olurlar. Koyunlar yazın yaylaya, kışın qışlağ yapılıır. Böyle bir durum

⁴⁰ Talib Sadigov, "Ülkemizde Hayvancılığın Gelişme Yolları", <http://www.agro.gov.az/63-lkmizd-heyvandarln-inkiaf-yollar.html> Erişim tarihi(22.05.2017)

koyun barındıran Terekemelerin ve padarların göçebe ve yarı göçebe hayat sürmelerine neden oluyordu. Azerbaycanlılar koyun etine (özellikle koyun etinin kebabın) meyilli olduklarına ve halı, gebe, palazı çok sevdiklerine göre koyunculukla daha çok meşgul olurlar. Şu anda koyunların 52,7 faizi cinsiyet ve cinsel iyileşmiş hayvanlardır. Aynı şekilde 18 faizi temizkanlı cins, 34,7 faizi melez hayvanlardır. Ülkede çok yaygın karabağ (sürünün yüzde 25), bozak (sürünün 21 si), caro (sürünün 13,7 faizi), balbas (sürünün 8 si) koyunları vardır. Azerbaycan'da etlik “Gala” ve “aradolaq” koyunları da yetiştirilir. Bu koyunların annelerinin ortalama canlı ağırlığı 50-70 kg, yaşlılarının diri ağırlığı 80-90 kg olur. Azerbaycan'da koyunları 99,9 faizi sık yünlü kuyruklu koyunlar. En büyük koyunculuk bölgeleri Gedebe (363638 baş), Şeki (304756 baş), Ağcabedi (323326 baş) bölgeleri.⁴¹

3.2.3. Azerbaycanda Hayvancılığın Başlıca Sorunları

Son yıllara kadar hayvancılık ekstensiv yolla, yani hayvanların baş sayısının artırılması hesabına geliyordu. Azerbaycan aztopraklı bir ülke olduğundan ve kişi başına 0,19 ha ekine yararlı arazi düştüğünden hayvancılığın ekstensiv metotla gelişmesi ciddi endişe doğururdu. Azerbaycan'da her yıl hayvanların baş sayısının artırılmasına gerek yoktur. Çünkü hayvanların yemle temininde ciddi sıkıntılar var. Ülkede optimum miktarda hayvan bulundurulması gereklidir.

⁴¹ “Azerbaycan'da Hayvancılık Başlıca Uğraş Türlерinden Biridir”,

https://heyvanbazari.az/articles/meqaleler/heyvandarliq/azerbaycanda_heyvandarliq_esas_meshguliyy_et_novlerinden_biridirolkede_heyvanlarin_ashagidaki_novleri_vardir Erişim tarihi: (25.05.2017)

Düzdür, ülkemize ithal edilen cins düyölörün damızlık seleksiyon çalışmalarının yapılmasında büyük önemi var. Fakat her yıl ülkeye getirilen az sayıda - 900-1500 baş düve ile tüm kategori teserrüfatlarda mevcut olan 2600 bin baş hayvan cins terribini kısa sürede iyileştirmek mümkün olmayacaktır. Bu nedenle hayvanların cins terribinin iyileştirilmesinde önemli rol oynayan suni mayalanmaya üstünlük verilmelidir.

KTN-in verilerine göre, büyükbaş hayvancılık ürünlerinde mevcut olan hayvanların bir ekonomiye düşen ortalama sayısı 7,7 baş olmak üzere, çiftlik yaklaşık 82 faizinde 10 başa kadar büyükbaş hayvan vardır. ayvanların sayısı 1-4 baş olan teserrüfatlara toplam çiftlik 40 faizini, 5-10 baş olanlar 42 faizini, 11-19 baş olanlar 14 faizini, 20-49 baş olanlar 4 faizini, 50 ve daha fazla olanlar 1 faizini teşkil edir.

Küçük toprak sahipliği ve küçük teserrüfatlara meselesi hazırda ülkede tarım alanının rekabet gücünün yükseltilmesine engel olan sorunlar sırasında özel etkiye sahiptir. Küçük çiftlik örgütlenme düzeylerinin çok düşük olması, onların, ister kaynaklara olan ihtiyaçlarını karşılamada, gerekse piyasaya çıkış konusunda sıkıntılar yaratıyor. Küçük çiftlik avantaj teşkil etmesi genel olarak tarım ürünleri üretiminde modern teknolojileri ve gelişmiş üretim araçlarını kullanarak seviyesinin düşük olmasını şertlendirir. Küçük tarım ürünleri üreticileri arasında örgütlenmenin düşük düzeyde olması onların tarımsal politikanın oluşumunda zayıf iştirak etmelerine, hem de devletin tarım alanında gerçekleştirdiği teşvik tedbirlerinin etkinliğini azalmasına

neden olur.⁴² Diğer bir neden sahralaşmadır. Azerbaycan'da ölleşme süreci esasen dağ, ova ve ovalıq arazilerde doğal, özellikle insan kaynaklı faktörlerin etkisi sonucu oluşur. Bu bölgelerde yağışların ortalama yıllık miktarı 150-400 mm arasında kararsız, yüzeysel buharlaşma yağış miktarından 3-4 katı.

Çölleşme süreci Kür-Araz ovalığı için daha tipiktir. Burada son yıllarda nüfusun artması, bölgede mülteci ve göçmenlerin yerleşimi, tarım da dahil olmak üzere hayvancılığa olan talebin çoğalması, ayrıca doğal gaz ve elektrik enerjisinin çatışmaması ile ilgili toprak ve bitki örtüsünün ekstensiv kullanımı sonucunda insan kaynaklı ölleşme süreci güçlenmiştir.⁴³

⁴² Vasif Caferov, a.g.m, <http://www.ekspres.az/az/iqtisadiyyat/14890-aqrar-sahenin-esas-problemi-nbs> Erişim tarihi: (25.05.2017)

⁴³ G.S. Memmedov, M.Y. Halilov, “ölleşme Problemi”, Elm, Bakı-2006, səh. 406-410. http://files.preslib.az/projects/azereco/az/eco_m2_6.pdf Erişim tarihi: (26.05.2017)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCANDA TARIMIN BAÇLICA SORUNLARI

4.1. Gübre Sorunu

Tarım alanda yapılan araştırmaların sonuçlarına göre tespit edilmiştir ki, teserrüfatlarda ekincilik sisteminin formalaştırılmasını aşağıdaki ana faktör oluşturmaktadır: nöbetleşe ekim sisteminin uygulanması, toprağıın ekimi, gübreler ve tohumlardan kullanarak, islah tedbirler, bitkilerin muhafazası.⁴⁴

Azerbaycanda tarıma elverişli toprakların yoğun kullanımı ve yanlış tarım teknikleri yüzünden kalite ve verimliliğı düşmüştür. Bu durum kimyasal gübre ve pestisid kullanımı gereksinimini artırmış, bunun doğıal sonucu olarak toprak ve su kaynakları ile ürün sağılığı önemli ölçüde risk edilmiştir.⁴⁵

Azerbaycan'a çok gübre ithal edilir, ancak bu gübrelerin verimi ve kalitesi çok düşük. Azerbaycan'da gübre üretiminin artırılması için ortamın olduğunu söyleyen Z.Əkbərov yazıyor ki, Azerbaycanda organik kalıntıların ve çöp hacmi milyon tonlardadır. O düşünüyor ki, yerli üretim hesabına yüksek kaliteye sahip olan hem gübre, hem de kimyasal araçlar üretmek gerekir ki, onlar ucuz başa gelsin: "Akademi kurumların ortak hazırladığı yeni mineral organik gübre üretildi, denendi. Onun birçok çiftçi çiftlikleri uygulaması sona erdi. Düşünür ki, bu gübrenin

⁴⁴ Akif Veliyev, a.g.m, s. 95

<http://www.azjess.com/download/azerbaijani/Az%C9%99rbaycanda%20%C9%99kin%C3%A7ilik%20sisteminin%20%20iqtisadi%20qiym%C9%99tl%C9%99ndirilm%C9%99sinin%20b%C9%99zi%20m%C9%99s%C9%99l%C9%99l%C9%99ri.pdf> Erişim tarihi: (26.05.2017)

⁴⁵ Eyüp Zengin, "Azerbaycan'da Su Kirliliğı", Kafkas Universtesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:10, s. 74

geniş üretimine ve uygulamasına geçilmelidir. Bu, Azerbaycan'da ekin hacmini yeni dahil edilen toprakların verimliliği ve bitki verimliliğinin artırılmasına büyük katkıda bulunabilir ".

Tarım konularında uzman Cengiz Ferecov ilk olarak vurgular, bitkilerin verimliliğinin artırılmasında gübreler önemli bir rol oynar: "Bu nedenle gübrelerin kaliteli olması önemli bir konudur. Gübre alınırken mutlaka onun hazırlandığı yere ve uygunluğu sürecine dikkat edilmelidir. Eğer yararlıq süresi geçmişse, ondan kesinlikle kullanmayınız. Bu kübreni tarım bilgisi az olan çiftçi alırsa, kullanımından verim elde olmayacaktır.

Aynı zamanda, gübreler gerekli yerde tutulmalıdır. Gübreler kuru, müeyen kadar sıcak yerlerde korunmalıdır. Ondan sonra kullanılabilir. Ayrıca, gübrenin kesesi açıldıysa, tamamen kullanılmalıdır. Ama dışarıdan getirilen gübrelerin hepsinin kalitesiz olduğunu da söylemek doğru olmazdı. Çünkü, yabancı ülke kendi pazarını kaybetmek istemez. Problem odur ki, gübreler yerlerde düzgün tutulmuyor. Çiftçiler kübreni açık havada, bazen hatta nemli yerlerde saklıyorlar. Sonuçta gübreler kendi kalitesini belli kadar kaybediyor ".⁴⁶

4.2. Toprak Sorunu

Azerbaycan zengin doğal kaynaklara ve gelişmiş sanayi alanlarına sahip olan bir devlet gibi geniş imkanlara sahiptir. Ancak uzun yıllardan beri yığılıp kalmış çevresel sorunlar zamanında çözüm bulmadığı için

⁴⁶ "Tarımsal Gübre Sorunu", 2016.03.04, <http://www.movqe.az/news/iqtisadiyyat/76025.html>

Erişim tarihi: (27.05.2017)

cumhuriyetin çevreyi aşırı kirlendi. Örneğin, esas çevresel sorunlardan biri de tarım için uygun olan 4,1 milyon ha (cumhuriyet topraklarının 47,7 faizi) toprakların giderek sıradan çıkmasıdır. Öyle ki, bu topraklardan anda 3,6 milyon. ha erozyona uğradı. Bunlardan 1,3 milyon. ha zayıf, 1,16 mln. ha orta ve 1,14 mln.ha yüksek derecede erozyona uğrayıp.

Aqrotexniki kurallara tam uyulmaması, ormanların sistemsiz kırılması, sulama suyundan tasarrufla ve verimli kullanılmaması, kolhoz, sovhoz ve tarım tesislerinin bakiye olmuş iç çiftlik sulama ve toplayıcı drenaj şebekelerinin bakımsızlık yüzünden harap duruma düşmesi vb. erozyon ve çoraklaşma sürecini hızlandıran amillerdendir.

Tarım sektöründe kendini gösteren sorunlardan biri de ekine yararsız topraklardır. Genellikle, Azerbaycan'da tarım için yararlı kabul edilen 1,6 milyon hektarlık arazi hemen hemen yarısı çeşitli derecede şoranlaşmış. Bu ise böyle yerlerde yüksek ürün elde etmeye izin vermez. Diğer taraftan, yüksek sıralama ekin tohumu şoranlaşmış toprağa sepildiktə kalitesini kaybediyor. Hacıqabul, Kürdemir, Zerdab, Ucar, Kazak gibi bölgelerde şoranlaşmanın derecesi daha yüksek kabul edilir.

Toprakların şoranlaşmasına neden ekin alanlarının sık sık sulanması, bu zaman yeraltı sularının seviyesinin yükselmesi ve toprağın altındaki tuzun humus katına karışmasıdır. Sovyet döneminde toprakların çoraklaşmasının önlemek için tüm bölgelerde drenaj sistemi kurulmuştu. Zaman geçtikçe drenajlar eskiyerek sıradan çıktı. Şu anda toprakların yıkanması geniş kapsamlı karakter taşıyor. Bu da sorunun çapını artırır. Uzmanlar ise düşünür ki, ekine yararsız arazileri temizleyip ürün üretmek mümkündür. Tarım alanda yüksek ürün almak açısından

kabul edilir, yararsız arazi yeniden yapılmalı, ihraç edilebilecek ürünlerin üretimi artırılmalıdır. Kabul edilir, boş kalan arazilerin ekine yararlı olması için belli bir program kabul edilmesi, mali kaynak ayrılmalıdır. Verilere göre, artık Şamaxı, İsmayılı, Gobustan, Gedebe, Lenkeran ve Astara rayonlarında erozyona maruz kalan alanlarda erozyon sürecinin önlenmesi ve toprağın verimliliğini artırmak için erozyona karşı modern mücadele tedbirleri hazırlandı. Ayrıca Abşeron, Guba, Gebe, Terter bölgeleri, Dağlık Şirvan bölgesine dahil olan Ağsu, İsmayılı ve Şamahı bölgeleri için ileri teknoloji temelinde erozyon tehlikelilik elektronik haritaları hazırlandı. Bu haritalar üzerinden gelecekte olması muhtemel erozyon süreçlerini önceden belirlemek ve ona karşı mücadele tedbirlerinin hazırlanması mümkün olacaktır.⁴⁷

4.3. Su Sorunu

Su yaşamın temel öğelerinden biridir. Su, bir besin maddesi olmasının yanında, içerisinde bulundurduğu mineral ve bileşiklerle vücudumuzdaki her türlü biyokimyasal reaksiyonların gerçekleşmesinde inanılmaz derecede etkin rol oynamaktadır. Vücudumuzun pH dengesinin korunmasından başlayarak, hücrelerdeki moleküllere ve organlara dağılma ortamı oluşturmasına; besinlerin, artık maddelerin ilgili yerlere taşınmasına kadar pek çok görev alır. Bu nedenle susuz hayat düşünülemez. Su canlının ve canlılığın her şeyidir. Su, aynı zamanda canlılar için bir yaşam ortamıdır.

⁴⁷ “Tarımda Yararsız Topraklar Sorunu”, <http://www.baki-xeber.com/iqtisadiyyat/13725.html>

Erişim tarihi: (28.05.2017)

Yeryüzünün $\frac{3}{4}$ 'ünün sularla kaplı olması, dünyada su bolluğu olduğu görünümü veriyorsa da, içilebilir nitelikteki su oranı ancak % 0.74 civarındadır. 18. yüzyılın son çeyreğinde, Sanayi Devrimi başlangıcında 1 milyar olan dünya nüfusu, 1950 yılında 2.5 milyar, 2005 sonunda ise yaklaşık 6.5 milyara ulaşmıştır. Dünya nüfusunun çok hızlı artışı, sanayi ve teknolojinin aşırı gelişmesi, ayrıca çevre bilincinin yeterince yerleşmemesi veya yaygınlaşmaması gibi nedenler dünyada içilebilir su miktarının giderek azalmasına sebep olmaktadır. Bunların yanısıra, içilebilir su kaynaklarının sorumsuzca kirletilmesi, geri dönüşümü olanaksız sorunların yaşanmasına zemin hazırlamaktadır.

Tahminler, artan su ihtiyacı ile giderek azalan temiz su kaynağı eğrilerinin 2030 yılında kesişeceğini göstermektedir. Bu durum doğal olarak evrensel bir kriz olacağı anlamına gelmektedir.⁴⁸

Sulanan toprakların verimliliğinin artırılması ve korunması için toprakların fiziksel ve kimyasal özelliklerinin belirlenmesi ve sulama etkisi sonucunda değişimlerinin incelenmesi gerekmektedir. Sulanan toprakların bilinçli kullanılması yöntemlerinin belirlenmesi de toprakların fiziksel- kimyasal özelliklerine bağlı olmaktadır.⁴⁹

Azerbaycan'da su kirliliğini iki grup halinde sınıflandırmak mümkündür. Birinci grupta Hazar Denizi'nde olan kirlilik, ikinci grupta ise Azerbaycan'ın nehir ve göllerindeki kirlilik yer alır. Hazar Denizi'nin başlıca kirlilik kaynaklarını, temizlenmemiş sanayi ürünleri ve tarım

⁴⁸ Mutluhan Akin, Galip Akin, Suyun Önemi, "Türkiye'de Su Potansiyeli, Su Havzaları ve Su Kirliliği", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt:47, Sayı:2, 2007, s. 107

⁴⁹ İmanverdi Ekberli, Ellada Kerimova, "Azerbaycan'ın Şirvan Bölgesinde Sulanan Killi Bir Toprağın Bazı Fiziksel-Kimyasal Parametrelerinin Değişimi", OMÜ Zir. Fak. Dergisi, 2005, Cilt:20, Sayı:3, ss.54-59

atıkları, deniz ve nehir gemiciliği, karada ve denizde işletilen petrol kuyuları, deniz dibinin derinleştirilmesi sonucu ortaya çıkan kirleticiler, su ve hava ile getirilen kirleticiler oluşturmaktadır.

Azerbaycan'daki çevre sorunlarının temelinde şu hususlar önemli rol oynamaktadır. - Sovyetler Birliği dönemindeki kollektivist üretim anlayışının çevreye duyarsızlığı ve çevresel değerlerin "free goods" diye nitelendirilen serbest mal olarak algılanmasının yanı sıra kullanılan üretim teknolojilerinin geri oluşu ve özellikle büyük endüstri kuruluşlarının gaz, sıvı ve katı atıklarının arıtılmadan doğaya bırakılması,

- Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra komşu Ermenistan'ın Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ bölgesindeki ırkdaşlarını bahane ederek çıkardığı sürtüşmelerin savaşa dönüşmesi nedeniyle ormanların, tarımsal arazilerin ve su kaynaklarının önemli ölçüde tahrip edilmesi veya kirletilmesi, - 1991'de ilan edilen bağımsızlıktan sonra, ülkedeki siyasal kaos ve çatışmaların tırmanarak, sosyalist sistemden kapitalist sisteme geçiş döneminin belirsizliği ve yönetim sürecindeki işleyişin zaafiyetleri nedeniyle çevre sorunlarının umursanmaz hale gelmesi gibi hususlardır.

Ülkenin su havzaları önemli bir çevresel tehdit altındadır. Tüm nehirlerin yıllık debisi 29 km³ olup, bunun 27 km³ 'ünü Kür Nehri oluşturmaktadır. Ancak Kür Nehri kenarındaki sanayi tesisleri tarafından bu suyun 10 km³ 'ü kullanılmakta ve arıtılmadan Hazar Denizi'ne bırakılmaktadır. Yine benzer nedenlerle Gürcistan'dan geçerek Mingçeçvir su havzasına ulaşan Loru nehri Azerbaycan'a ulaşmadan kurumaktadır. Gürcistan ve Ermenistan'dan geçerek Azerbaycan'a ulaşan

nehirlerdeki kirlilik oranı çok yüksek olduğundan tarımsal sulamada ve evsel ihtiyaçlarda kullanılması olanağı azalmaktadır.⁵⁰

4.4. Teknik Araçlar

Azerbaycan için bugün en önemli amaçlardan biri ekonominin petrol bağımlılığını ortadan kaldırmak ve ekonomik gelişmenin köy yerlerine daha çok yayılmasını sağlamaktır. Azerbaycan ekonomisinde tarım petrol ve inşaat alanlarından sonra üçüncü en büyük alan olmak üzere işyerleri ile teminat en büyük pay sahibidir (2006 yılında tarımda tüm meşgul nüfusun 39,1% -i, petrol sektöründe ise toplam% 1 çalışıyordu). Aynı zamanda bu alan hem de kırsal alanlarda yoksulluğun azaltılmasına esaslı etkileyen alandır.

Tarım ürünleri üreticilerinin ürün üretimi için kullandıkları yakıtın, motor yağlarının ve mineral gübrelerin değerinin ortalama 50 faizinin devlet tarafından ödenmesini sağlamak amacıyla 2007 yılı devlet bütçesinden 80 milyon manat ödenek ayrılmıştır. Ülkede 48 bölgede bakım servisleri kuruldu.⁵¹

Ancak son 20 yılda tarım tekniğinin sayısı ciddi şekilde azaldı. Ayrıca, fermerlerde olan makinelerin, koşkuların ekseri ömrünü tamamladı. Komşu ülkelerle karşılaştırıldığında Azerbaycan'da her bir tarım tekniğine düşen tarım alanının hacmi defalarca fazladır. Hatta Azerbaycan'da bir kartofyığan biçerdöver 1990 yılında 567 hektar alan düştüğü halde şimdi 3104 hektar düşüyor. Pambıqyığan makineye 1990

⁵⁰ Eyüp Zengin, a.g.m., ss. 73-74

⁵¹ Odlar Yurdu Gazetesi, http://www.azerbaijan.az/_Economy/_Agriculture/_agriculture_a.html

Erişim tarihi: (01.06.2017)

yılında 72 hektar, şimdi ise 1127 hektar yük düşüyor. Ayrıca qarğıdalıyığan kombaynın yükü 36 hektardan 8409 hektara kadar arttı. Tohumlama teknik araçlarının sayısı ise 20 yılda 4 kez düştü.

Teknik yetersizliğine göre ekin, serpin ve hasat işleri zamanında yapılmaz, gecikmeler olur. Bu da verimliliğin azalmasına, zaman, ürün kaybına neden oluyor. Araştırmalar gösteriyor ki, çiftçiler hala el emeğinden kullanıyor. Bu, kendini fiyatlarda gösterir, rekabet yeteneğini zayıflatır. Mevcut olan tohumlama makineyle 1 milyon hektaradək alanda payızlıq tahıl səpini götürmək gerçək değil. Onu da dikkate almak gerekir ki, bu tekniklerin çoğunluğu artık ömrünü tamamlayıp, eskiyip.⁵²

⁵² “Çiftçilerin Teknik Sorunu: Taneller Yetmiyor, Yerine Biçerdöver Alınır”, QafqazNews Gazetesi, May 18, 2015, <http://www.qafqaznews.az/2015/05/fermerl-rin-texnika-problemi-taxils-p-n-catmir-v-zin-kombayn-alinir/> Erişim tarihi: (02.06.2017)

SONUÇ

Sovyetler döneminde Azerbyacanın petrol ve gazdan sonra en önemli ekonomik alanı tarım idi. Sovyetlerden önce feodal bir toprak sistemi mevcut olmasına rağmen, kollektifleştirme siyaseti sayesinde kısa bir sürede beylerin, büyük toprak sahiplerinin ellerinde bulundurduğu topraklar onlardan alınarak kollektif sistem kuruldu. İlk zamanlarda hızlı büyüme yaşansada sonradan yıpranan insanlar ve yolsuzluğun artması, gerekli teknik araçların sağlanmaması, merkezden verilen planların düzgün yerine yetirilmemesi ve sahte raporların verilmesi Azerbaycanda tarımın ciddi bir şekilde diğer Sovyet ülkeleriyle kıyasda geride kalıyordu.

Haydar Aliyevin Sovyetler döneminde Azerbaycana liderlik ettiği vakitlerde bu alana spesifik dikkat yetirmesi sonucunda, tarımda ciddi ilerlemeler kayd edilmiştir. Tarımın inkişaf etmeyi için lazım olan altyapı oluşturuldu. Gübre, teknik araçlar ve diğer gerekli vasıtaları üretmek için yeni fabrikalar kuruldu. Sovyetler dağıldığı zaman ister yaşanan ekonomik kriz, ister Ermenistanla yaşanan gerginlik diğer alanlarda olduğu gibi tarımdada ciddi bir inişe sebep olmuştur. Bunun yanı sıra Sovyetler zamanında toprağın aşırı kullanılması onun yıpranmasına, erozyona uğramasına neden olmuştur. Sovyetler zamanında toprak temizleme kurguları vasıtasıyla temizlenme hayat geçiriliyordu. Lakin günümüzde onların kullanılamaz hale gelmesi sonucunda bunu yapmak mümkünsüz olmuştur. Bunun yanı sıra su kirliliği, gübre sorunu tarımın gelişmesini engelleyen faktörler sırasındadır.

Tarımla ilgili bir kaç islahatlar yapılmasına rağmen, ciddi bir başarı sağlanamamıştır. Bunun temel nedenlerinden biri ülkede diğer alanlarda olduğu gibi bu alandada yolsuzluğun mevcut olması ve en esası kooperatif tarımın gelişmemesidir. Tüm bunlara rağmen tarım halen ülkenin ikinci en büyük gelir kaynağı olma pozisyonunu korumaktadır. Yeni teknoloji ve metodların kullanımıyla bu alan hızlı bir şekilde geliştirilebilir. Çünkü Azerbaycan tarımı geliştirmek için gereken tüm olanaklara sahiptir. Talep olunan sadece düzgün bir strateji yolun çizilmesi, disiplinli bir şekilde uygulanması ve gereken önlemlerin önceden alınmasıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Aktas, Erkan Globalisation, **Powerty and Genetically Modified Agricultural Product**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, 17200 Biga-Çanakkale, 2006

Atamov Vagif, Murad Musayev, **Ranunculus Trichophyllus Chaix : A New Record For The Flora Of Nahcevan And Caucasia Region** , Bangladesh J. Bot. 45(3): 703-706, 2016 (September), s. 703

Çakmak Belgin, Murat Yildirim, Turhan Aküzüm, **Türkiye’de Tarımsal Sulama Yönetimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi, ss. 215-216

Güven Delice, **“Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: 85 Yıllık Bir Geçmişin İzlerinden Tarihe Kayıt Düşmek”**, JEBPIR, Cilt:1 Sayı:2, 2015, s. 23

Mehmet Gürbüz, Murat Karabulut, **“SSCB’nin Dağılmasıyla Bağımsızlığına Kavuşan Ülkelerde Sosyo-Ekonomik Benzerlik Analizi”**, Bilig, Yaz / 2009, Sayı:50, ss. 31-32

Maddison Angus, **“The World Economy”** Volume 1: A Millennial Perspective Volume 2: Historical Statistics, s. 19

Rehimov E. C., **1920 yılında Azerbaycan'da Mülkedar Toprak Sahipliğinin İptali**, Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi Basını, Bakü - 1962, sss. 6-7-8

Soyak Alkan, Zenfira Nesirova, **“Küreselleşme Serecinde IMF Politikalarının Sonuçları: Azerbaycan Deneyimi”**, MPRA Paper No. 2909, posted 27. April 2007, s. 3

Mekaleler

Aydemir Cahit, Murat Piçak, **“Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Sektörler Aarası Bütünleşmeye Etkileri”**, D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi 10, 129-147 (2008), s. 130

Bayramli Qadir , **“Azerbaycan’da Pamuk Tarımının Geçmişi ve Bugünü”**, Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi 2016,1(2) , s. 17

Doğan Zeki, Seçkin Arslan, Ayberk Nuri Berkman, **“Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış”**, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Yıl: Ocak 2015 Cilt-Sayı: 8 (1), s. 30

Ergün Muammer, **“Azerbaycan Eğitim Sistemi”**, Eğitim Yönetimi Yıl 3, Sayı 4, Güz 1997, s. 499

Faydaoğlu Emine, Metin Saip Sürücüoğlu, **“Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Önemi”**, Kastamonu Üni., Orman Fakültesi Dergisi, 2011, 11 (1): 52 - 67, s. 53

E.A. Gurbanov, **“Çölleşmeye Karşı Mücadelede Alternatif Enerji Kaynaklarının Kullanım Perspektivleri”**, Enerjetikanın Sorunları, N 1-2, 2006

Güreşçi Ertuğrul, “**Kırsal Göç Ve Tarım Politikası Arasındaki İlişki**”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE) Bahar 2009 Sayı 22, s. 52

Köseoğlu Müge, Kemal Sulhi Gündoğdu, “**Arazi Topplulaştırma Planlama Çalışmalarında Uzaktan Algılama Tekniklerinden Yararlanma Olanakları**”, Ulud.Üniv.Zir.Fak. derg., (2004) 18 (1): 45-56

Kuşvuran Alpaslan, R. İrfan Nazlı, Veyis Tansi, “**Türkiye’de ve Batı Karadeniz Bölgesi’nde Çayır-Mera Alanları**”, Hayvan Varlığı ve Yem Bitkileri Tarımının Bugünkü Durumu, GOÜ, Ziraat Fakültesi Dergisi, 2011, 28(2), ss. 21-22

Musayev Murat, Vagif Atamov, “**Azerbaycan’ın Su-Bataklık Florasının Faydalı Bitkileri**”, Biological Diversity and Conservation, 6/2 (2013), s. 152

Mutluhan Akin, Galip Akin, Suyun Önemi, “**Türkiye’de Su Potansiyeli, Su Havzaları ve Su Kirliliği**”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 47, 2 (2007), s. 107

Özkul Gökhan, “**Kapitalist Sistemin Sürükleyici Aktörleri: Ekonomik Teoride Girişimciler**”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Y.2007, C.12, s. 346

Sayın Betül, Cengiz Sayın, “**Türkiye’de Tarımsal Üretici Örgütlenmesi, Avrupa Birliği’ne Uyum Hazırlıkları ve Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu**”, Türkiye VI Tarım Ekonomisi Kongresi 16-18 Eylül 2014, Tokat, s. 466

Akif Veliyev, “**Azerbaycan'da Tarım Sisteminin Ekonomik Tahminim Bazı Meseleleri** ”, Azerbaycan'ın Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2015, s. 95

Yılmaz Özlem, Gülçin Elif Yücel, “**Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Türkiye'nin Tarımda Yaşadığı Dönüşüm**”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2017, C.22, S.1, s. 180

Neslihan Yalçinkaya, M. Hakan Yalçinkaya, Coşkun Çilbant, “**Avrupa Birliği'ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları Ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi**”, Yönetim Ve Ekonomi Dergisi, Yıl:2006 Cilt:13 Sayı:2 s. 99

Tezler

İsmayilov Altay, Azgelişmiş Ülkelerin İktisadi Kalkınma Sorunu: Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi Örneği, Doktora Tezi, Selçuk Ünversitesi, s.143

Musayev Vusal, Azerbaycan Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Açılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, s. 13

Oruclu Elgün, Azerbaycan Ekonomisinde Petrole Bağımlilik ve Alternatif İhtiyaci, Yayınlanmamış Yüksük Lisans Tezi, ss. 34-35

İnternet kaynağı

Caferov Vasif, Tarım Sektörünün Gelişmesi Uzmanlaşmaya Bağlıdır, Ekspress.-2015.- 8 iyul, s. 14
<http://anl.az/down/meqale/express/2015/iyul/447415.htm> (02.03.2017)

Çiftçilerin Teknik Sorunu: Taneller Yetmiyor, Yerine Biçerdöver Alınır, QafqazNews Gazetesi, May 18, 2015,
<http://www.qafqaznews.az/2015/05/fermerl-rin-texnika-problemi-taxils-p-n-catmir-v-zin-kombayn-alinir/> Erişim tarihi: (02.06.2017)

Dikkaya Mehmet, Adem Çaylak, Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar Ve Sorunlar Fırsatlar Ve Sorunlar, OAKA, Cilt:3, Sayı: 5, 2008 , ss. 137-138

Ekberli İmanverdi, Ellada Kerimova, Azerbaycan'ın Şirvan Bölgesinde Sulanan Killi Bir Toprağın Bazı Fiziksel-Kimyasal Parametrelerinin Değişimi, OMÜ Zir. Fak. Dergisi, 2005,20(3):54-59,
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/187580> Erişim tarihi: (28.05.2017)

Federico Giovanni, Feeding The World: An Economic History Of Agriculture, 1800-2000, s. 1
https://books.google.az/books?hl=en&lr=&id=rCL_D_Nq_J8C&oi=fnd&pg=PR9&dq=History+of+World+Agriculture&ots=ba5m35OiHc&sig=vJTW10dWqvWm8w2rJJP00OVKS3c&redir_esc=y#v=onepage&q=History%20of%20World%20Agriculture&f=false Erişim tarihi: (13.04.2017)

Gıda ürünleri ile güvence sosyoekonomik politikaların temel hedeflerindedir, “Halk Gazetesi”, 2008-8 oktyabr.-N 223.-S.5.
http://www.elibrary.az/docs/QAZET/qzt2008_867q.htm Erişim tarihi: (12.05.2017)

Huseyin Ramil, Tarım Azerbaycan ekonomisinin stratejik sektörü gibi, Ekonomik Reform Analizi ve İletişim Merkezi, 06 Eylül 2016,
http://iqtisadiislahat.org/articles/kend_teserrufati_azerbaycan_iqtisadiyya_tinin_strateji_sektoru_kimi-14 Erişim tarihi (16.05.2017)

Immanuel Wallerstein, The Modern World-System I: Capitalist Agriculture And The Origins Of The European World-Economy In The Sixteenth Century, s. 3

https://books.google.az/books?hl=en&lr=&id=_sMhCkmEghsC&oi=fnd&pg=PP1&dq=History+of+World+Agriculture&ots=c3lmiO7rf1&sig=mLNf1IoNbzNT6TCv4Ilef2JjlUg&redir_esc=y#v=onepage&q=History%20of%20World%20Agriculture&f=false Erişim tarihi (12.04.2017)

Mazoyer Marcel r, Laurence Roudart, A History Of World Agriculture: From The Neolithic Age to The Current Crisis, s. 20
https://books.google.az/books?hl=en&lr=&id=vt0VCgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA2&dq=History+of+World+Agriculture&ots=0STomFKdk9&sig=PeQy1MW1aDOo6N7rVgbtnK8SFgs&redir_esc=y#v=onepage&q=History%20of%20World%20Agriculture&f=false

Erişim tarihi:(14.02.2017)

Odlar Yurdu Gazetesi,

http://www.azerbaijan.az/_Economy/_Agriculture/_agriculture_a.html

Erişim tarihi: (01.06.2017)

Odlar Yurdu Azərbaycan Portalı, Tarım,

http://www.azerbaijan.az/_Economy/_Agriculture/_agriculture_a.html

Erişim tarihi: (16.05.2017)

Sadigov Talib, Ülkemizde Hayvancılığın Gelişme Yolları,

<http://www.agro.gov.az/63-lkmizd-heyvandarln-inkiaf-yollar.html>

Erişim tarihi(22.05.2017)

Tarımsal Gübre Sorunu, 2016.03.04,

<http://www.movqe.az/news/iqtisadiyyat/76025.html> Erişim tarihi:

(27.05.2017)

Tarımda Yararsız Topraklar Sorunu, [http://www.baki-](http://www.baki-xeber.com/iqtisadiyyat/13725.html)

[xeber.com/iqtisadiyyat/13725.html](http://www.baki-xeber.com/iqtisadiyyat/13725.html) Erişim tarihi: (28.05.2017)

Uyarlanmış Teknolojilere Çıkışın İyileştirilmesi Yarımkomponenti
(Bilimsel Araştırma Tarım Enstitüsü Modernize Programı), Bilimsel -

Araştırma Ziraat Enstitüsü'nün Geliştirilmiş Araştırma Programları,

<http://www.aetei.az/?id=110&lang=3> (03.03.2017)

Yılmaz Harun, Azerbaycan için Sovyet tecrübesi gerekli miydi?, BBC

Azerbaycanca,

http://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2014/11/141103_russian_revolutio

[n_azerbaijan](http://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2014/11/141103_russian_revolutio) Eriim tarihi: (09.05.2017)